

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І
ТОРГІВЛІ»**

Кафедра педагогіки та суспільних наук

**ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ТА
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ЇХ ВИКОНАННЯ**

**з навчальної дисципліни
«Світова культура та мистецтво»**

**для студентів за напрямом підготовки:
6.140103 – «Туризм»**

**факультету харчових технологій, готельно-ресторанного та
туристичного бізнесу**

Схвалено на засіданні кафедри
педагогіки, культурології та історії
03.09.2015 протокол №1
Зав. кафедри проф.Стрельников В.Ю.

Полтава 2015

Змістовий модуль 1.

Походження і головні етапи розвитку світової культури. Соціокультурний динамізм західноєвропейської культури

Тема 1. Теоретичні аспекти культури та мистецтва

➤ *Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводять окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Темі самостійних робіт студенти опрацьовують і фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.*

➤ Питання для самостійного вивчення:

- ✓ Основні підходи до вивчення культури.
- ✓ Традиційна і сучасна культура
- ✓ Сучасні концепції культури.
- ✓ Характерні риси масової культури.
- ✓ Характеристика родо-жанрової диференціації основних видів мистецтва.

1.1. Методичні поради до вивчення теми

При вивченні теми **зверніть увагу** на те, що у сучасній культурі домінуючими стають процеси загальної інтеграції. В інтелектуальній діяльності людства це виявляється у взаємодії донедавна далеких одна від однієї наук і виникненні на їхньому перетині нових: біохімії, генної інженерії, біофізики тощо. Культурологія є також інтегративною сферою знання, народженою в полілозі філософії, історії, психології, мовознавства, етнографії, археології, релігієзнавства, соціології культури, мистецтвознавства. Базисом культурологічного знання, його джерелом виступають окремі науки про культуру, в межах яких досліджують певні феномени культури. Культурологія належить до соціогуманітарних наук, однак активно використовує методи природничих наук. Це співіснування, взаємовплив, взаємопроникнення різноманітних типів знання сприяють створенню цілісної моделі світобудови. **Зверніть увагу** на те, що специфіка культурології саме в її інтегративному характері, в орієнтації на буття та діяльність людини й суспільства як цілісних феноменів.

Ви повинні усвідомлювати, що існує велика кількість визначень поняття „культурологія”. **Акцентуємо вашу** увагу на наступному.

Культурологія – наука, яка вивчає ціннісно-сміслові аспекти культури.

Культурологія порівняно молода наука. Сам термін “культурологія” запропонував у 1909 р. німецький філософ і фізик В.Освальд. Вчений фактично визначив місце культурології в системі інших наук.

У 1939 р. американський філософ Уайт Леслі Алвін (1900-1975) незалежно від Освальда повернувся до тлумачення терміну “культурологія”, вводячи його в контекст антропологічних досліджень. Його праця “Наука про культуру” (1949) сприяла виділенню культурології в окремий напрям досліджень, поставила питання про необхідність визначити предмет культурології як науки та започаткувати цілісний підхід до вивчення культурних явищ. Позитивною рисою концепції вченого є намагання обґрунтувати характер культури. У. підрозділяв культуру на 3 підсистеми: 1) *технологічна* (знаряддя праці, засоби існування, матеріали для будівлі домівок, засоби для захисту тощо); 2) *соціальна* (типи колективної поведінки); 3) *ідеологічна* (ідеї, вірування, знання).

Вивчаючи тему зверніть увагу на причини актуалізації культурологічного знання

- криза старих цінностей, а саме цінностей західноєвропейської культури, яка домінувала до цього часу, але зараз усвідомлює свою неповноту, однобічність і активніше сприймає досвід Сходу, який раніше зневажала;
- дискредитація комуністичної ідеї, звернення до джерел національної культури, вимога її відродження висуває питання: що таке культура, як вона зберігається і передається, яким чином може бути відроджена, як традиційні форми культури можуть існувати із новітніми досягненнями науки і техніки;
- ситуація екологічної кризи, загострення соціальних проблем у великих містах, виникнення нових хвороб, таких як СНІД та інші негативні наслідки швидкого економічного і демографічного зросту вимагають докорінних змін у системі цінностей. Щоб не допустити глобальної катастрофи, людство повинно побудувати новий світовий порядок. Свої головні зусилля людина повинна спрямувати у сферу духовної творчості. Вивченню глобальних проблем людства присвятила себе організація, що має назву Римський клуб. Була заснована у 1968 році і об'єднала однодумців італійського вченого Ауреліо Печчеї, який у своїй праці "Людські якості" зазначає необхідність переходу до "нового гуманізму", що базується на трьох постулатах: почуття належності до всього людства, часткова відмова від суверенності і егоїстичних інтересів окремих країн і народів, рішуча відмова від насильства як засобу вирішення конфліктів. Діяльність Римського клубу продовжується і сьогодні.
- прогрес у самій галузі культури, а саме зростання кількості фільмів, книг, періодики ставить питання про якість масової культури, тобто вплив масової культури на психіку, мораль і людські відносини.

При подальшому розгляді цього питання **акцентуйте увагу** на генезисі поняття „культура”. Слово “культура” - латинського походження, яке буквально означало обробку, догляд, поліпшення, обробіток. У класичній давнині воно вперше було зафіксоване в праці Марка Порція Катона “De agri cultura” (III ст. до н.е.), присвяченій турботам землевласника, який обробляв землю з використанням рабської праці. Турботи відповідали духові часу: автор рекомендував утримувати рабів надголодь, завантажувати їх роботою без міри, щоб втримати від крадіжки і легковажних занять. Господареві наказувалося бути скупим і обачним, не впадати в надмірності і нікому не довіряти.

Таке значення слова “культура” - “землеробство” - пішло у минуле. Набагато ближче до нашого розуміння культури те, що думали про землеробство римські вчені **Варрон, Колумелла** (I ст. до н.е.). Вони пропонували такі способи організації сільського господарства, які підвищили б продуктивність праці, зацікавленість рабів.

Слово “культура” набуло багатозначності у знаменитого римського оратора і публіциста **Марка Тулія Ціцерона**. У одному з своїх листів він говорить про “культуру духу”, тобто про розвиток розумових здібностей, що є гідним завданням для вільної людини і дається завдяки заняттям філософією.

На межі Середніх віків та Нового часу поняття культури набуло **світоглядно-морального змісту**. Це пов'язано з великими соціальними зрушеннями в Західній Європі - першими буржуазними революціями, початком промислового перевороту, утвердженням нових, капіталістичних відносин. Німецький вчений Самуель Пуфендорф (1632-1694) у 1684 р. вперше вживає слово "культура" як самостійний термін для означення духовного світу людини, яка починає усвідомлювати себе силою, здатною протистояти "натурі" (природі), а "культурна" європейська людина Нового часу наділяється якостями, які значно відрізняють її від "природної" людини минулого. Перед мислителями постають питання про сутність нового середовища життя, що створюється людиною на протигагу природі, про його вплив на саму людину, про те, лихом чи благом є новий, штучно створюваний людиною світ.

У європейській думці Нового часу культура розглядалася насамперед як феномен духовного порядку, як наслідок і прояв творчої діяльності в галузі науки, мистецтва,

релігії, права тощо. Матеріально-виробнича діяльність, яка була примусовою для переважної більшості безпосередніх виробників, поняттям культури не охоплювалась, тому що не створювала належних умов для творчої активності людини. Натомість, духовна діяльність завжди асоціювалася з вільним інтелектуальним пошуком, фантазією і натхненням, незалежним від зовнішніх обставин внутрішнім світом людини, що робить її більш досконалою і сильною.

Починаючи з другої половини 18 ст. термін “культура” почали широко застосовувати в європейській філософії та історичній науці. Виникає декілька напрямків у розробці проблематики культури. Перший розглядає культуру як процес розвитку людського розуму і розумових форм життя на противагу дикунству і варварству первісних народів (французькі просвітителі); як історичний розвиток людської духовності – еволюції моральної, естетичної, релігійної, наукової, правової і політичної свідомості, що забезпечує прогрес людства (нім. класичний ідеалізм – Кант, Фіхте, Гегель; нім романтизм – Шиллер, Шлегель, нім. Просвітництво – Лессінг, Гердер). Другий напрямок акцентує увагу не на поступовому історичному розвитку культури, а на її особливостях в різних типах культури, розглядаючи різноманітні культури як автономні системи цінностей та ідей, що визначають тип соціальної організації (неокантіанство – Риккерт, Вебер). Потім ці ідеї продовжують Данилевський, Сорокін, Тойнбі.

У кінці 19 ст. і першої половини 20 ст. при вивченні проблематики культури почали активно застосовувати досягнення антропології, етнології, теорії систем, семіотики і теорії інформації.

Зверніть увагу, що в Росії само слово культура було вперше зареєстровано в словнику іноземних мов Н.Кірілова у 1845 році. Проте воно не набуло широкого розповсюдження, адже ми не зустрінемо його у працях прогресивних мислителів того часу Добролюбова, Писарева, Чернишевського. Широке використання цього терміну починається у 80-х роках.

З кожним роком зацікавленість цим поняттям зростає. Так, за підрахунками американських антропологів з 1871 по 1919 роки було дано 7 визначень поняття “культура”, а з 1929 по 1950 роки їх кількість зросла до 150. Зараз, за різними джерелами, від 400 до 500.

Для розуміння сутності культури, **доцільно ознайомитися** з двома концепціями, які ґрунтовно презентують культурфілософський та соціологічні підходи до аналізу культури.

Культура – це система історично розгорнутих надбіологічних програм людської життєдіяльності, які забезпечують відтворення і зміни соціального життя у всіх його основних напрямках.

Ця концепція розглядає культуру через призму філософського, системного та інформаційного підходів у їх єдності.

Соціологічний підхід викладений проф. Дж.Смелзером. Тут культура розглядається у зв'язку з такими поняттями як соціалізація, субкультура, контркультура, культурний конфлікт, культурний етноцентризм, культурний релятивізм.

При вивченні даної теми **особливо необхідно звернути увагу** на трактування поняття „цивілізація”. Цивілізація (від лат. *civilis* - *громадянський, суспільний, державний*) досить поширений термін, що часто використовується в побуті й науці. Зокрема в побуті він виступає синонімом культури (цивілізована особа - це особа культурна, освічена, ввічлива, вихована). Навпаки, в науці немає єдиної думки щодо визначення цього поняття.

Поняття "цивілізація" було відоме за античних часів як протиставлення античного суспільства варварському оточенню. У добу Просвітництва XVIII поняття "цивілізація", як правило, використовували для характеристики суспільства, заснованого на розумі, справедливості, освіті. За твердженням французького історика Л. Февра, в науковий обіг термін "цивілізація" вперше ввів барон П.-А. Гольбах (1766). Відтоді він набув поширення і визнання.

З плином часу в поняття "цивілізація" почав вкладатися новий зміст. Так, у XIX ст. термін "цивілізація" вже використовувався для характеристики певної стадії соціокультурного розвитку людства, а саме для позначення "дикунства-варварства" та "цивілізації". Історичний етап, що прийшов на зміну первісному суспільству, Л. Морган і Ф. Енгельс назвали цивілізацією.

Пам'ятайте, що майже до XX ст. поняття "культура" і "цивілізація" вживалися як синоніми. Дійсно, між культурою і цивілізацією є багато спільного. Вони нерозривно пов'язані між собою, взаємно переплітаються і взаємно пов'язуються. Одними з перших на це звернули увагу німецькі романтики, які відзначали, що культура "переростає" в цивілізацію, а цивілізація переходить у культуру. Тому цілком зрозуміло, що в повсякденному житті важко розрізнити ці поняття. Цивілізованість з необхідністю припускає наявність деякого рівня культури, що, в свою чергу, містить у собі цивілізованість. Деякі вчені нібито розчиняють культуру в цивілізації, інші ж роблять зворотне, додаючи останній досить широкого значення.

Першим різницю між цими поняттями побачив І. Кант. Він визначив культуру як те, що слугує духовному розвитку людства і за своєю суттю є гуманістичним. І. Кант розрізняв поняття "культура виховання" та "культура вміння", їм він протиставляв суто зовнішній "технічний" тип культури, який назвав цивілізацією.

Німецький соціолог О. Шпенглер у книзі "Занепад Європи" показав розбіжності і несумісності між культурою і цивілізацією. Книга Шпенглера мала величезний успіх, хоч сама концепція філософа була піддана різкій критиці. Цивілізацію О.Шпенглер вважав ознакою смерті культури, оскільки вона спирається на стереотипи, шаблони, масове копіювання, а не на творчість нового, незнаного. Цивілізація є вершиною культури і одночасно фазою занепаду та розпаду культурно-історичного типу.

Культура, на думку О. Шпенглера, як живий і зростаючий організм дає простір для розвитку мистецтв, літератури, творчого розквіту неповторної особистості й індивідуальності. У цивілізації ж немає місця для художньої творчості, у ній панує техніка і бездушний інтелект, вона нівелює людей, перетворюючи їх у безликих істот.

Зверніть увагу на концепції цивілізаційного розвитку дають підстави виділити такі основні підходи до визначення поняття "цивілізація": 1) ототожнює ці поняття (традиція заснована французькими просвітниками) 2) розглядає їх як протилежності (традиція від німецької культурфілософії) 3) розглядає культуру як останню фазу розвитку цивілізації, її "золоту осінь" (О.Шпенглер, П.Сорокін, Тойнбі, Л.Гумільов та ін.)

Розглядаючи це питання **радимо вам звернутися** до типології цивілізацій. Існування різних підходів до визначення поняття "цивілізація" зумовлене різним змістом, що вкладається в його тлумачення. Відповідно до змістовного наповнення сутності цивілізацій та критеріїв її оцінки, визначається тип цивілізації. У житті дуже часто трапляється термін "тип": типова задача, тип передачі руху, типова ситуація, типова помилка, тип характеру, тип особистості тощо. Отже, тип - це те, що об'єднує за спільністю ознак в одну групу.

У культурології ряд культурно-історичних об'єктів, пов'язаних спільністю рис елементів, закономірностями розвитку, також можна типологізувати, поєднуючи у певні типи. Зокрема, в 1958 р. в Чикаго відбулася широка дискусія, що мала на меті визначити спільні риси та ознаки цивілізації. При всьому розмаїтті існуючих точок зору на цивілізацію, вчені були однакові щодо таких її найважливіших характеристик:

- 1) утворення держави;
- 2) виникнення писемності;
- 3) відділення землеробства від ремесел;
- 4) розшарування суспільства на класи ;
- 5) поява міст.

При цьому наявність перших двох ознак практично всі визначають обов'язковою, а необхідність інших нерідко ставиться під сумнів.

Зверніть увагу, що принциповою позицією вчених радянського періоду було виділення формаційних типів цивілізації: давньосхідних деспотій, рабовласницького, феодального, буржуазного суспільств. Такий підхід (формаційний) відрізнявся від поглядів багатьох західних учених, які в основному спираються на концепцію А.Тойнбі, що пояснювала одночасно хід розвитку всіх людських культур, застосовуючи поняття цивілізація до особливостей розвитку народів і культур різних регіонів і країн (локальний підхід).

За основу типології цивілізацій можна брати риси соціально-економічної еволюції: 1) аграрно-традиційний етап розвитку, притаманний рабовласницькому і феодальному суспільствам; 2) індустріальний етап еволюції пов'язаний з капіталізмом. У сучасній літературі активно розробляється ідея, відповідно до якої приблизно з кінця 50-х років ХХ ст. бере початок третя стадія цивілізації - постіндустріальна. Вона спричинена науково-технічною революцією і високими технологіями, яким відповідає постіндустріальне, інформаційне суспільство.

За типом господарської діяльності можна виділити приморські та континентальні цивілізації (європейська); **за типом природно-географічного середовища** - закриті та відкриті цивілізації, інтравертні та екстравертні. Деякі вчені пропонують розділити всі цивілізації на два типи: одна з них **техногенна**, що характерна для Західної Європи, а друга - **психогенна**, або традиційна, притаманна східним країнам, наприклад індійська цивілізація минулого.

Існують і інші типології. Так, **залежно від масштабу** розгляду цивілізація може бути глобальною, тобто світовою, національною (французька, англійська), регіональною (північноафриканська). Інакше дивляться на типологію цивілізацій учені-сходознавці, які вважають, що споконвічне цивілізація розпалася на два "древа" - Захід і Схід. Ці цивілізації мають свої неповторні шляхи розвитку, з яких "природним" і "нормальним" визнається східний, а західний розглядається як мутація, відхилення. Західна і східна цивілізація відрізняються розумінням сутності людини, природи, влади, особистості та загальнокультурних універсалій. Проте як би не відрізнялися підходи до цивілізацій, вони існують паралельно в часі і разом становлять цілісність сучасного світу.

Тема 2. Первісна культура та мистецтво

☞ *Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводить окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Темі самостійних робіт студенти опрацьовують і фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.*

➤ Питання для самостійного вивчення:

- ✓ Загальна характеристика первісної епохи.
- ✓ Культура збирання та полювання.
- ✓ Неолітична революція.
- ✓ Перші зразки образотворчого мистецтва/

Методичні поради до вивчення теми:

Зверніть увагу на те, що *первісна епоха* – це найбільший період в історії людства – від виникнення людини (близько млн. років тому) і до появи державності. У різних народів цей період тривав неоднаково, деякі навіть зараз живуть за умов первісності. Тому

сучасна наука розрізняє власне *первісну культуру* – що існувала до виникнення *перших цивілізацій* на Землі (кінець IV – початок III тисячоліття до н.е.), і *традиційну первісну культуру*.

Культура первісної доби це насамперед культура матеріальна. Особливо велику роль у житті первісної людини відіграли метали та техніка виготовлення знарядь праці, зброї, прикрас. Тому матеріали, які були провідними в господарському житті, і дали назви відповідним основним історико-культурним періодам: кам'яна доба, мідна доба, доба бронзи та заліза.

За часів первісної доби людство пройшло різні стадії соціокультурного розвитку: від людського стада за часів раннього палеоліту до родової, сусідської та племінної громади за часів мезоліту та неоліту, союзів племен - за часів мідного віку, або енеоліту. За доби мезоліту завершується формування великих рас. На Стародавньому Сході у неоліті утворилися перші держави : Вавилон, Шумер, Єгипет, Ассирія, Урарту та ін.

Культурне освоєння навколишнього середовища починається з появою людини та її трудової діяльності. Засвойте, що еволюційний розвиток людини вивчається в рамках *антропогенезу* (від грец. *antropos* - *людина*, *genesis* – *розвиток*; виникнення та історико-еволюційний процес становлення сучасного типу людини), що є предметом дослідження ряду природознавчих та суспільних наук, у тому числі археології, культурології, філософії. На думку вчених, людина сучасного типу, тобто "людина розумна" з'явилася 40-35 тис. років тому. Як вважає російський філософ П. Гуревич, антропогенез, або перехід від природного до надприродного життя людини, стався внаслідок:

- використання нею вогню і знарядь,
- становлення мовлення,
- дотримання табу, коли через застосування до себе насильства відбувалось формування людської істоти,
- виникнення мистецтва,
- створення свідомих угруповань, що поклали початок суспільній організації,
- поява міфів, які підпорядкували собі все життя первісної людини.

Із появою *Homo sapiens* почався новий етап у розвитку людства. **Пам'ятайте**, що головним результатом антропогенезу стало те, що людина створила не лише духовну сферу, а й суспільну предметність - систему виробництва та відтворення предметних форм, без чого немислима культура як така. Це були знаряддя праці і, що найголовніше, - знаряддя для виготовлення знарядь. Саме через створення предметів матеріальної культури людина набувала суспільного досвіду, передаючи його наступним поколінням. Виготовлення знарядь праці сприяло соціокультурному процесу.

Перші зразки матеріальної культури первісної людини з'являються в ранньому палеоліті (це перший найдавніший період кам'яного віку, що датується часом 3 млн. років – 10 тис. років до н.е.) Знаряддя праці були досить примітивними і протягом достатньо тривалого часу майже не зазнали змін у засобах оброблення каменю. Поряд із застосуванням палиці та каменю як зброї, людина декількома відщепами почала виготовляти знаряддя праці з гальки шляхом оббивання одного - (*чопери*), або обох боків - (*чопінги*). Удосконалення обробки чопінгів спричинило появу *ручного рубила*, яке мало досить широке застосування. Технічна новація оброблення ручного рубила полягала в тому, що інструментом для відщепу використовували не камінь, а дерево, кістку, ріг.

У пізньому палеоліті асортимент знарядь праці розширюється (понад 100 найменувань). З'являються знаряддя із вкладками, або *складені знаряддя*: *різці*, *гарпуни*, *предмети побуту*, *прикраси та зразки мистецтва*. Завдяки застосуванню різця поширились знаряддя з кістки та рога. Об'єкти пізньопалеолітичної культури поширені в Європі, Палестині, Ірані, Афганістані. В Україні відомо близько 800 пам'яток пізнього палеоліту. Найвідомішою є Мезинська стоянка поблизу Новгорода-Сіверського (Північне Подніпров'я).

За часів пізнього палеоліту значно урізноманітнилися житлові будівлі. Якщо в ранньому палеоліті домінувало округле житло легкої конструкції з кісток і шкір мамонта, то за пізньопалеолітичних часів стало переважаючим довге житло, що могло слугувати притулком для кількох первісних громад. Трапляються також і "житлові майданчики" загальною площею близько 540 м². Вони мали огорожу, за межі якої не виходила господарсько-побутова діяльність людини. У пізньому палеоліті біля житла складається господарсько-побутовий комплекс (місця для виготовлення знарядь праці, ями для виготовлення їжі, культові місця тощо).

Однак, незважаючи на певний прогрес у способі життя, техніці виготовлення знарядь праці, господарська діяльність людини була *привласнюючою*. Провідними галузями були збиральництво та мисливство. Населення майже не знало осілости.

Доба мезоліту (середня кам'яна доба, перехідний період від палеоліту до неоліту, верхня межа датується 8300 р. до н.е. Нижня межа на різних територіях коливається залежно від часу переходу до землеробства і скотарства) супроводилася відступом льодовика і різким потеплінням клімату. Флора і фауна набували сучасних видів. Розвивалося полювання на рухливих тварин, що спричинило появу лука та стріл. Більшої ваги набуло рибальство та річкове збиральництво. У цей період з'явився водний транспорт, що давало людині більшу свободу в пересуванні. У пізньому палеоліті або ранньому мезоліті приручено собаку, яку спочатку, ймовірно, вживали в їжу та використовували під час полювання на звірів та птахів.

За доби мезоліту поширились *мікроліти* (дрібні знаряддя, виконані на кам'яній пластині або відщепі розміром близько 2,5 см). Вони мали різні геометричні форми і використовувалися самостійно (скребки, проколи, різці) як насадки (наконечники стріл). Поряд з мікролітами з'являються *макроліти* - знаряддя великих розмірів, які використовувалися для споруди житла, господарських комплексів, водного транспорту. Різновидом макролітів стала сокира.

Розкриваючи питання, *з'ясуйте*, що кардинальні зміни в культурному розвитку суспільства відбулися за часів *неоліту* (нова кам'яна доба), коли здійснювався перехід від привласнюю до *відтворюючого господарства* (неолітична революція), тобто людина почала виготовляти продукти харчування, використовуючи вирощені нею рослини та приручені тварини. Важливу роль у соціокультурогенезі відіграв осідлий спосіб життя, що привело до збільшення населення та зростання його добробуту. За добу неоліту набули поширення торгівля, землеробство скотарство, ремесло (глиняна кераміка та тканина - перші штучні матері створені людиною). Удосконалилась техніка оброблення знарядь праці (свердлення, пиляння, шліфування).

Пізній неоліт іноді називають *мідним віком*, чи *енеолітом*. У цей період уже панувало відтворююче господарство, а знаряддя праці та зброю виробляли переважно з нового матеріалу - міді. Мідними виробами користувалися поряд із кам'яними.

Ви повинні пам'ятати, що неолітична революція завершується перемогою:

- залізних знарядь над кам'яними;
- земледілля над збиральництвом;
- осілого образу життя над кочовим;
- патріархату над матріархатом;
- розподілом культури на духовну і матеріальну,
- виникненням держави, міської цивілізації, архітектури і письменництва;
- розкладом суспільного устрою;
- формуванням суспільно-класового розшарування.

Бронзова доба характеризувалася тим, що бронза стала не лише основним металом, з якого почали виготовляти знаряддя праці та зброю, а й тим. Що вона спричинила організацію торгівлі досить рідкісним металом – оловом. Така торгівля зумовила швидке розповсюдження нових ідей та технологій.

Ви повинні засвоїти, що протягом первісної епохи відбувалися такі процеси:

- *антропогенез* – біологічна еволюція людини, що завершилася приблизно 40 тисяч років тому виникненням виду “людина розумна” (*Homo sapiens*), а також основних людських рас;
- формування мислення (або інтелекту) людини, її мови;
- розселення людства по всіх континентах;
- перехід людей від привласнюючого господарювання (мисливство, збиральництво) до відтворюючого (землеробство і скотарство);
- *соціогенез* – формування суспільних форм життя у вигляді родової, а потім родоплемінної організації;
- поява перших світоглядних, релігійних уявлень, міфологічних систем.
- серед цих найважливіших процесів, що заклали фундамент історії людства, своє місце займає формування культури як особливої сфери людського суспільства.

Акцентуємо увагу на тому, що: провідна ідея первісної свідомості така: дійсність — живий організм, а людина — частка його. Світ у цілому і все, що його населяє, відповідно одухотворене, живе за тими самими законами і звичаями, що й рід людський.

Зверніть увагу, що на нижчих ступенях культури ідея кровнородинних зв'язків дістає відображення у **тотемізмі** — ототожненні роду з твариною, від якої рід походить. Соціальне життя здебільшого визначалося тотемістичними уявленнями. Племя поділялося на клани, члени яких були зв'язані між собою ім'ям якоїсь тварини, рослини або предмета, але найчастіше тварини (всі з "роду жаби" - родичі). Вони не тільки називають себе цим ім'ям, а й ведуть від даної тварини свій містичний родовід. Людина не їла м'яса своєї тотемної тварини і не носила її шкури, а якщо змушена була вбити лева, наприклад, для самозахисту, то завжди просила в нього вибачення і правила обряд очищення після такого святотатства.

З належністю до певного роду були зв'язані і деякі **табу** — заборони, які не підлягали ні сумніву, ні осмисленню. Вони регулювали зовнішні ознаки члена роду (амулет, забарвлення), забороняли певну їжу тощо.

Якщо світ одухотворений і все в ньому живе, то, природно, впливати на нього можна чаклуванням, чародійством, волхвуванням. Так виникає **магія** – дії та обряди, що здійснюються з метою вплинути надприродним шляхом на довілля, тварин або людину. Деякі первісні народи живуть у смертельному страху перед цим підступним мистецтвом. Вони старанно стежать, щоб їхні нігті, волосся, недоїдки не потрапили у руки ворога.

Особливо зверніть увагу на те, що індивідуальне в людині відображалось за допомогою колективного, за допомогою "ми". П.Сапронов називає сучасну людину егоцентриком, а первісну — ексцентриком. Сучасна людина співвідносить себе і все, що її оточує, із самою собою; відчуває себе в центрі своєї світобудови, формуючи ієрархію цінностей з центром у власному "я". Первісна людина на себе дивиться, як на "ти". Вона діє, постійно прислухаючись до внутрішнього голосу: "ти мусиш", "ти зробиш", "ти винен".

Позаперсональність людини накладала табу на її зображення: майстер завжди уникає конкретних рис обличчя, індивідуального виразу очей, характерної міміки. Своєрідним знаком людини стає зображення її *руки* як позначення її дієвої присутності у світі. В зображенні *жінки* архаїчний художник підкреслює її статеві ознаки, наголошуючи на її функції продовжувачки роду, берегині домашнього вогнища. Такі статуетки образно називають “палеолітичними Венерами”. Очевидно, що основна ідея цих зображень – ідея родючості, продовження роду. Вчені зв'язують їх з культом жінки–праматері в родовій общині, де спорідненість велася по материнській лінії. *Жіночі скульптурки вчені вважають першими антропоморфними, тобто людиноподібними зображеннями.*

Чи не найголовнішою темою первісної творчості виступали численні зображення тварин. Перші малюнки недосконалі, але згодом майстерність досягла вражаючого рівня. Фігури тварин стали малювати упевненою лінією, дотримувалися пропорції. З'явилася штриховка, суцільне розфарбування, застосування різних кольорів, що допомагало відображенню об'єму. Шедеври печерного живопису з печер Альтаміра (Іспанія), Ляско, Фон-де-Гом (Франція) передають тварин майже в натуральний зріст з великою життєвою переконливістю. Особливістю цих розписів є те, що між реалістично зображеними фігурами окремих тварин немає композиційного зв'язку, іноді вони навіть “находять” одне на одне.

Зверніть увагу на цікаві приклади первісного мистецтва. Перші знахідки зроблено в ХІХ ст. у печерах Піренейських гір. У цьому районі розташовано більш ніж 7 тис. печер. В сотнях з них знайдено наскальні зображення, створені фарбою чи надряпані каменем. Деякі печери уявляють собою унікальні підземні галереї (печеру Альтаміра в Іспанії називають “Сікстинською капелою” первісного суспільства). Цю печеру було відкрито у 1868 році. Картинна галерея Альтаміри простяглася більш ніж на 280 метрів у довжину і складається із багатьох просторих залів. У самій унікальній частині печери – Залі тварин – знайдено зображення бізонів, биків, оленів, диких коней і кабанів. Деякі сягають висоти 2,2 метра. Для того, щоб їх краще побачити потрібно лягати підлогу. Більшість з них намальовано коричневим. Художники уміло використовували рельєфні виступи на скальній поверхні, що усилило пластичний ефект зображення. Поряд з намальованими фігурками тварин є тут і такі малюнки, які формами віддалено нагадують людське тіло. Багато років деякі науковці вважали наскальну живопис Альтаміри гарною підробкою, але пізніше оригінальність було доказано. Майже ціле століття туристи мали змогу відвідувати печеру. Однак науковці побачили, що штучне світло і дихання людей негативно впливає на унікальні давні зображення. Тому вільне відвідування печери фактично заборонили. Точну копію Альтаміри можна без ускладнень побачити у Мадридському археологічному музеї.

Тема 3. Світоглядні та художньо-естетичні особливості культури Давніх цивілізацій.

✎ *Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводить окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Темі самостійних робіт студенти опрацьовують і фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.*

➤ Питання для самостійного вивчення:

- ✓ Література Стародавнього Єгипту.
- ✓ Пам'ятники мистецтва Стародавньої Персії.
- ✓ Мистецтво Стародавньої Індії.
- ✓ Досягнення науки та техніки в Китаї.

1.1. Методичні поради до вивчення теми:

При вивченні теми обов'язково **необхідно звернути увагу на умови виникнення цивілізації**. Вирішальну роль у цьому відіграла наявність наносних родючих земель, які утворювалися завдяки періодичним розливам рік. В такій місцевості індивідуальна обробка землі неможлива. Натомість дуже багаті врожаї забезпечували:

- об'єднання зусиль селянських общин,
- накопичення спостережень за часом розливу рік,
- іригаційні роботи.

Навіть кам'яні, дерев'яні або мідні знаряддя дозволяли вести тут великообсягові земляні роботи і одержувати значний додатковий продукт. Отже, створювалися умови для майнового розшарування і виникнення держави. Склався особливий тип держави – *східна деспотія*. Її особливості зумовлені саме необхідністю створювати і підтримувати іригаційну систему:

- жорстка централізація влади,
- повне всевладдя і навіть обожнювання правителя,
- існування бюрократичного апарату,
- застосування рабської праці, але при цьому – збереження сільської общини.

Ці загальні риси мали конкретні своєрідні прояви в різних країнах Стародавнього Сходу (рис.1).

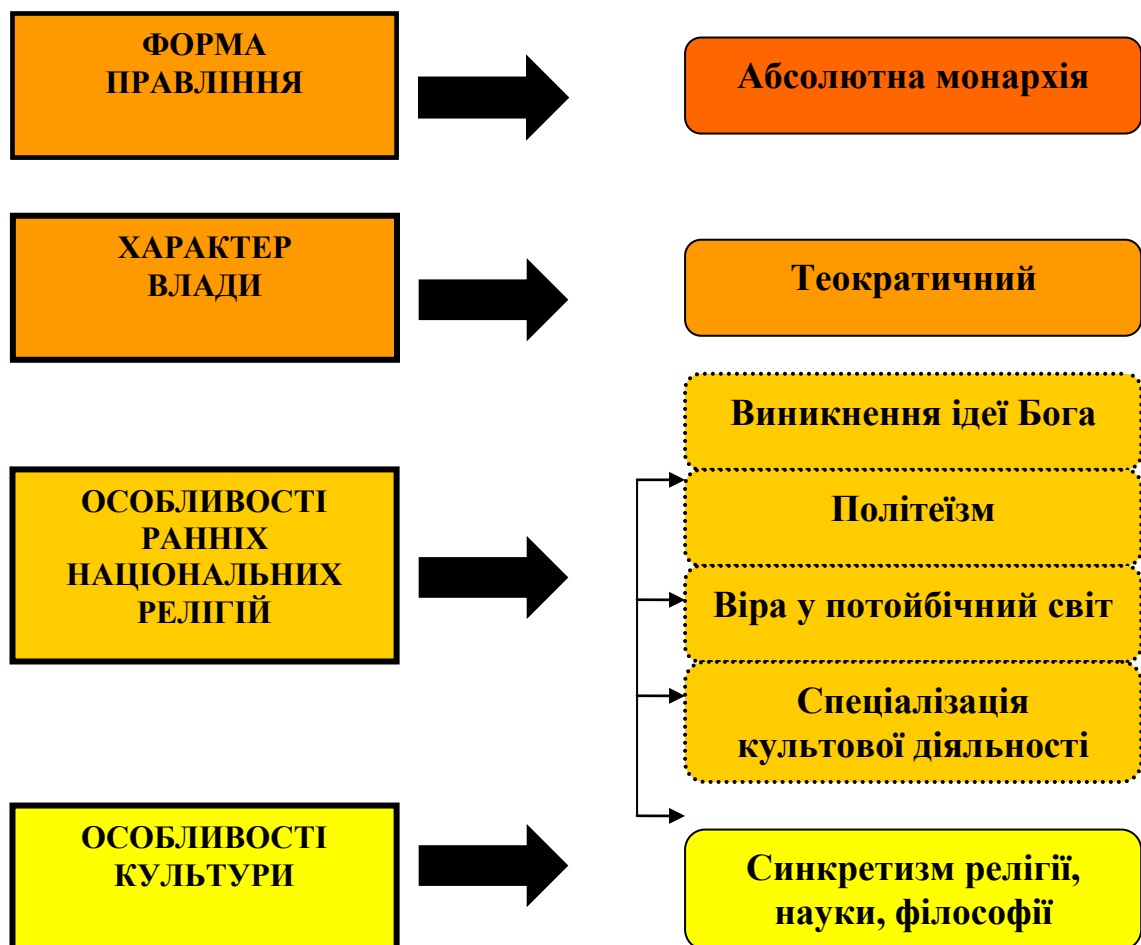

Рис 1. Основні риси культур Стародавнього Сходу

Розглядаючи культуру Месопотамії, *зверніть увагу* на особливість найдавнішої політичної історії Месопотамії полягає в тому, що тут існувала не одна, а декілька держав, які по черговою домагалися переваги в регіоні. У кінці IV – на початку III тисячоліття до н.е. на півдні Двобіччя виникли міста-держави Ур, Урук, Лагаш, об'єднані істориками збіркою назвою Шумер (на ім'я народу, що жив там). Наука не дає відповіді, хто такі шумери і звідки вони прийшли. Дещо пізніше сформувалося і почало завоювання царство Аккад. У III тисячолітті до н.е. велика частина Месопотамії потрапляє під владу Вавилонського царства. Потім, з XVI ст. до н.е., посилюється міць Асирії (її столиця –

місто Ніневія). Після нового недовгого піднесення Вавилону в VI ст. до н.е. Межиріччя було завойоване північним сусідом – Персією (Іраном).

Культура цих держав мала певні відмінності, але чітко простежується її спадкоємність, спільні риси. Месопотамію часто називають колискою людської цивілізації. Багато що з того, що становить сучасну культуру і оточує нас в повсякденному житті, виникло саме там.

Приділіть увагу вивченню релігії Месопотамії. У Месопотамії тривалий час зберігалися пережитки найдавніших вірувань – фетишизму (віра в надприродні властивості матеріальних предметів), тотемізму (віра в існування прабатька окремого роду людини), анімізму (уявлення про безсмертя душі, наділення природних явищ людськими якостями). **На чолі пантеону – бог неба – Ану, землі – Енліль, води – Еа.** Верховним божеством вважався Мардук. Кожен город мав своє божество, а його мешканці раби цього божества. Шумеро-вавилоняни уявляли світ космічною державою, соціальною елітою якої були боги, а їх слугами і рабами – люди. Намісником богів на землі і головним жерцем проголошувався цар. Віра у загробне життя не набула такого розповсюдження, як у Єгипті.

Наступним етапом у вивченні питання є звернення до писемності і літератури. Найбільше досягнення культури Месопотамії – писемність. Раніше за всіх її створили шумери в IV тисячолітті до н.е. Спочатку з'явилося малюнкове письмо – *пиктографія*. Поступово окремими знаками почали позначати вже не слово, а склади і звуки, а малюнки змінили свій вигляд. Для письма використовували глину – найпоширеніший природний матеріал у Двочіччі. З ретельно очищеної глини виготовляли табличку, напис наносили паличкою або металевим стержнем. За формою клиноподібних рисок писемність отримала свою назву – *клинопис*. Готову табличку обпалювали у спеціальних печах.

Зараз уже прочитано тисячі табличок найрізноманітнішого змісту: царські накази, господарські записи, учнівські зошити, наукові трактати, релігійні гімни, художні твори. В Ніневії була зроблена виключна знахідка – перша в історії людства бібліотека. Її створили за наказом асирійського царя Ашшурбаніпала. Збереглася і табличка з суворим наказом, розісланим по всій країні, збирати або переписувати глиняні таблички. Бібліотека була блискуче організована: внизу кожної таблички – повна назва книги і номер “сторінки”, ящики розміщалися на полицях відповідно до тем, у кожній полиці – номер.

У бібліотеці Ашшурбаніпала збереглася перша з відомих у світовій літературі епічна поема. Вона була створена ще шумерами і розповідає про царя міста Урук, героя Гільгамеша. Радимо і вам прочитати цю поему.

При вивченні особливостей давньоєгипетської культури **акцентуйте увагу** на періодизації. У давнину єгиптяни вели літочислення за правлячими династіями *фараонів*. З приходом нової династії відлік років починався заново. У IV ст. до н.е. єгипетський жрець-історик Манефон розподілив історію Єгипту на Стародавнє, Середнє і Нове царства. Цей розподіл лежить і в основі сучасної періодизації: Раннє царство (рубіж IV–III тисячоліття до н.е.); Давнє царство існувало протягом III тисячоліття до н.е.; Середнє – з кінця III до середини II тисячоліття до н.е., Нове – з середини до кінця II тисячоліття до н.е. Виділяють ще пізній період в I тисячолітті до н.е. (точніше – до IV ст. до н.е., коли Єгипет підкоряють війська Олександра Македонського). Таким чином, давньоєгипетська цивілізація існувала практично три тисячоліття, зберігаючи цілісність своєї оригінальної, складної і надзвичайно багатой культури.

Пам'ятайте, що ключем до розуміння всієї культури Стародавнього Єгипту є система релігійних уявлень, відображена в міфології. Основними джерелами, за якими вивчають міфологічні уявлення, є різноманітні релігійні тексти, гімни і молитви богам, записи похоронних обрядів.

Релігія стародавніх єгиптян – це химерне переплетення фетишизму і тотемізму, політеїзму і монотеїстичних уявлень, теогонії і космогонії, культу і страшенно заплутаних міфів. Із первісних релігійних уявлень особливо сильним був тотемізм. Єгиптяни вважали

священного тотема своїм предком, здатним захистити їх від усіякої напасті, чи навпаки накликати її. Тотемне походження мали назви окремих номів (Зайцевий, Антилопо вий тощо). В уяві стародавніх єгиптян світ буквально кишив найрізноманітнішими богами та духами, що їх уособлювали священні тварини, птахи, риби, комахи. Єгиптологи налічили в староегипетському пантеоні понад дві тисячі богів.

Культ священних тварин проявився в *зооморфному зображенні богів*. Так, сонячного бога спершу зображували у вигляді лева чи сокола, бога війни Віпуата – у вигляді вовка. Згодом єгиптяни перейшли на антропоморфну іконографію своїх богів, частину яких вони напіволюднили (зображували с тілом людини й головою тварини чи птаха. Наприклад, бог Амон – з рогами барана, бог Гор – з головою сокола. Сфінкс – божество, яке охороняє кордон пустелі, стереже Єгипет від Сету – бога смерті і гарячого спопеляючого вітру – у вигляді лева з чоловічою головою. Певні звірі і птахи стали вважатися душами богів і жили при храмах. Щоб бути визнаним втіленням божества, тварина повинна була мати особливий колір, форму плям, рогів. Після смерті священних тварин муміфікували, ховали за певним обрядом. Археологи знайшли цілі кладовища биків, кішок, крокодилів.

Вищим культом був культ сонячного божества. Єгипет називали “країною Сонця”, фараонів – “синами Сонця”. У часи Давнього царства головним божеством був бог Сонця – Ра. Захід і схід Сонця різні міфи пояснювали неоднаково. У одних небо уявлялося у вигляді корови з тілом, покритим зірками, а іноді – в образі жінки-богині, яка, зігнувшись, пальцями рук і ніг торкається землі. У такому випадку зникнення і появу Сонця пов'язували з проковтуванням світила і новим його народженням. За іншими уявленнями, Ра вдень пливе по небу в човні до західних гір. Там він пересідає в нічний човен, допливає до східних гір, звідки, витримавши битву зі своїм ворогом-змієм, знову з'являється на небі.

Кожне місто мало свого бога-заступника. У Фівах особливо шанували бога Амона. Коли за часів Середнього царства Фіви стали столицею країни, культ Амона об'єднався з головним державним культом Сонця, склався образ єдиного бога – Амона-Ра.

В епоху Нового царства був недовгий період, коли фараон Аменхотеп IV скасував усі колишні культи і ввів єдинобожжя (монотеїзм) – поклоніння всемогутньому сонячному диску – богу Атону. Своє ім'я, яке означало “Амон задоволений”, він змінив на Ехнатон (“Корисний для Атона”). Фараон зробив столицею спеціально побудоване місто Ахет-Атон. Після смерті Ехнатона жерці, проти яких і була, власне, спрямована реформа, швидко відновили шанування Амона-Ра, повернули свою владу і зробили все можливе, щоб ім'я Ехнатона було назавжди забуто. Тільки завдяки тому, що археологи знайшли столицю проклятого фараона-реформатора, його історія стала відома науці.

Дуже важливим був загальноєгипетський культ бога вмираючої і воскресаючої природи Осіріса. Міф розповідає про те, як Осіріс, коли царював, навчив людей обробляти землю і саджати сади. Але його убив брат, злий Сет, бажаючи правити сам. Сестра (і одночасно дружина) Осіріса богиня Ісіда знаходить і оплакує його тіло. Син Осіріса та Ісіди – Гор – вступає в боротьбу з Сетом. Завдяки допомозі Ісіди на суді богів Гора визнають єдиним спадкоємцем. Після перемоги Гор воскрешає батька. Однак Осіріс не бажає залишатися на землі і стає царем потойбічного світу. Цей культ був тісно пов'язаний із землеробством: сімба вважалася похоронами зерна-Осіріса, поява перших сходів – його відродженням. Гора ж порівнювали з сонячним світлом, яке дає життя (сокіл був одночасно символом і Гора, і сонця).

Дуже складними були уявлення єгиптян про смерть і потойбічний світ. Смерть та існування після неї вважали безпосереднім продовженням земного життя. Розумілося це настільки буквально, що існувало спеціальне заклинання, яке в замогильному світі відвертало смерть від людини, вже померлої на землі. До мертвих зверталися з письмовими проханнями, вони могли взяти участь у судовій справі, лікуванні хворого. Щоб забезпечити вічне існування, треба було дотримуватися безлічі спеціальних обрядів.

Єгиптяни вірили, що людина має декілька душ. Душа на ім'я Ба у вигляді птаха з людською головою в момент смерті покидає тіло. Для того щоб померлий ожив і знайшов безсмертя, Ба повинна повернутися до тіла. Звідси пішов звичай муміфікації. Ще одна душа – Ка – примарний двійник людини, який мешкав у гробниці. Ка також повинна була мати можливість відшукати свою земну оболонку, для цього в гробницю клали скульптурні зображення померлого. Взагалі для подальшого щасливого існування у померлого повинно було бути все, що він мав за життя. Людських жертвоприношень у єгипетському обряді поховання не було. У гробницю клали численні зображення родичів, слуг, рабів. Заупокійний культ пронизував і світогляд, і побут, і мистецтво єгиптян.

При вивченні культури Давнього Ірану **пам'ятайте**, що в історії Давнього Ірану виділяють наступні етапи:

- виникнення і розквіт *еламської цивілізації* (кінець 4 тис. – кінець 7 ст.);
- індійська епоха (8 – середина 6 ст. до н.е.);
- ахеменидський період (середина 6 ст. до 330 р.);
- парфянський час (середина 3 ст. до н.е. – приблизно 224р. н.е).

Акцнтуйте увагу на релігійному вченні – зороастризмі. У першій половині 1 тис. до н.е. в середній Азії виник зороастризм – релігійне вчення засновником якого був Зороастр. Згідно Гатам (зібрання не повчань, а натхнені пристрасні висловлювання, більшість яких звернена до бога), Зороастр отримав від бога Ахура-Мазди наказ поновити релігію. Для цього він здійснив кардинальну релігійну реформу:

- розповів світові про нову віру, віру у кінцеву перемогу Ахура-Мазди;
- відкинув частину давніх племінних богів, а інших поставив нижче нового божества.

Ахура-Мазда, за вченням Зороастра, - єдиний всемогутній бог добра, світла, життя і правди. Він існував ще до сотворіння світу і є його творцем. Однак поряд з ним існував і дух зла – Ангхро Манью, який олицетворює смерть, п'ятому і разом із своїми помічниками (девами) коїть зло. Ахура-Мазда постійно бореться з ним, в цій боротьбі йому допомагають – добрі думки, правда і безсмертя, що складає тріаду зороастрійської етики. Хоча людина була створена Ахура-Маздою, вона вільна у виборі між добром і злом.

Зороастр став першим, хто вчив про суд над кожною людиною. Про рай і пекло, про вічне життя об'єднаних душі і тіла. Ці уявлення стали в подальшому відомі релігіям людства.

Тема 4. Античність як тип культури. Характерні риси античного мистецтва.

➤ *Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводить окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Теми самостійних робіт студенти опрацьовують і фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.*

➤ Питання для самостійного вивчення:

- ✓ Виховання та освіта в Греції.
- ✓ Давньогрецька трагедія і комедія.
- ✓ Християнство у Римській імперії і його роль у культурі.
- ✓ Образотворче мистецтво римської імперії

Методичні поради до вивчення теми:

При вивчення теми **зверніть увагу**, що ставлення нащадків до античної культури в різні епохи не було однаковим. Скажімо, середньовіччя, хоч і використовувало деякі надбання античної думки, було загалом наставлене досить вороже до попередньої культурної епохи, оскільки античний натуралізм погано поєднувався з середньовічним спіритуалізмом, ідеали раціоналізму — з абсолютною вірою. Ренесанс і Просвітництво ідеалізували античність, вважаючи її своїм ідейним союзником у боротьбі з середньовічними поглядами.

Античну культуру К. Ясперс відніс до "*осьових культур*", тобто тих, які здійснили прорив від міфу до логосу (раціональна діяльність розуму, спрямована на усвідомлення системності й гармонійності світу), від словесно-художньої творчості до поезії, риторики та витонченого мистецтва. Античність запропонувала в якості нових засад освоєння дійсності принципи раціоналізму, науковості, гуманізму. Культ краси, пропорції, гармонії ставали символами не лише мистецтва, а й метою та методом виховання нової особистості.

Пам'ятайте, що термін "*античний*" (від лат. *antiquus* - *давній*) ввели італійські діячі епохи Відродження для позначення давньої греко-римської культури. Антична культура почала формуватися в стародавніх суспільствах, які існували в ареалі Середземномор'я та Причорномор'я в період з III тис. до н. е. до середини V ст. н.е.

Зверніть увагу, що визначальною у формуванні грецької культури стала межа III і II тисячоліть до н.е. Саме тоді на островах та узбережжі Егейського моря відбувається розвиток егейської, або *крито-мінойської*, цивілізації, яку в XIX ст. відкрив англійській археолог Артур Еванс. Її центрами спочатку були о. Крит, а пізніше стало місто Мікени. Кліматичні та ландшафтні умови сприяли землеробству, скотарству (звідси його особлива роль у міфології), морській справі й торгівлі. Критська культура уславилась вазовою керамікою. Інша унікальна її ознака - палаци, які являли собою комплекси будівель, що об'єднувались навколо великого внутрішнього двору.

Розглядаючи питання, **особливу увагу зверніть** на потужні зміни, що відбувалися в кожному з періодів. У період архаїки (VIII-VI ст. до н.е.) грецька культура набуває бурхливих змін, що виявляються насамперед у виробленні етнічної самосвідомості та відчутті культурної ідентичності. З безлічі досі розрізнених племен почала виникати одна грецька народність зі своїм особливим психологічним складом, з однією, хоч і поділеною на кілька діалектів, мовою. До кінця VI ст. до н.е. за досить короткий для культурно-історичних масштабів проміжок часу Греція перейшла від варварства до цивілізації. Греки випередили в царині культури всіх сусідів, зокрема країни Середньої Азії, які до того часу очолювали культурний прогрес людства.

Етнічна самосвідомість знаходила свій вияв у різних формах суспільного життя. Культурними настановленнями, які пов'язували різні міста в одне ціле і об'єднували грецьку народність, були олімпійські ігри. Вони проходили в Олімпії на Пелопоннесі на честь Зевса Олімпійського. Тут стояв його храм з величезною статуєю батька богів. Олімпійські ігри проводились раз на чотири роки. Перша олімпіада відбулася в 776 р. до н.е. На час ігор, які тривали п'ять днів, війни припинялися, щоб дороги до Олімпії були безпечними. Олімпійські ігри ставали провісницями миру.

Крім загальногрецьких свят і олімпійських ігор, важливу роль в об'єднанні греків відігравали *оракули*, під якими слід розуміти не окремих осіб, а цілі храми, що займались віщуванням майбутнього. Особливо прославився Дельфійський оракул. Головним святилищем оракула в Дельфах був храм Аполлона, збудований у IV ст. до н.е.

За часів архаїки склалися основи давньогрецької етики та моралі. В їх основу було покладено дві протилежні тенденції: колективізм та *агон* (змагальність, боротьба) чуттєвого (діонісійського) і розумового (аполлонійського) начал.

Трансформаційні зміни відчутно торкнулися релігійної сфери, що знайшло відображення у міфології. Релігійна свідомість греків, яка сформувалася в VIII-VII ст. до н.е., була не лише політеїстичною. Для неї характерний *антропоморфізм*, тобто обожнення

людини, уявлення про богів як про прекрасних людей – безсмертних і вічно молодих, одухотворення природи - надання природним явищам животворних рис.

У період архаїки стався якісний стрибок в інтелектуальному розвитку людства: перехід від релігійно-міфологічних уявлень про світ до його філософського осмислення. Здійснюється намагання створити систему позитивних знань про Всесвіт з ідеєю космічного порядку не від Бога, а на підставі закону.

Натурфілософи шукали першооснову Всесвіту. Для *Фалеса з Мілету* це була вода; для його учня *Анаксімена* - первинна матерія, "алеїрон"; для *Анаксимандра* - повітря, "ефір"; для *Геракліта* - вогонь. Геракліта, зокрема, називають одним з основоположників діалектики. Він учив, що на Землі немає речей, а є процеси: "Все тече, все змінюється", "Не можна двічі увійти в одну й ту саму річку". Саме грецькі натурфілософи, які добре розуміли та відповідно оцінювали значення досвіду, емпіричних досліджень як основи будь-яких знань, заклали основи грецької та європейської науки.

Раціоналістичній філософії протистояла філософія ідеалістична, яка начала світу вбачала не в природі та її явищах, а в ідеях. Таким філософом-ідеалістом був *Піфагор*, який жив у VI ст. до н.е. в Сицилії.

Виникнення грецької писемності стало потужною підмогою розвитку літератури. Визначними майстрами слова цієї доби були *Гесіод* ("Теогонія", "Роботи і дні"); творець пісенного розміру грецької лірики - ямбу *Архілох*; *Тиртей* із Спарти, який оспівував героїку та воїнську доблесть, наповнюючи свої вірші почуттям патріотизму і громадянського обов'язку; байкар *Езон*. Свого довершення лірика набула у творчості "фіалкокучерявої, чистої, з посмішкою ніжною" поетеси *Сапфо*.

Пам'ятайте, що період класичного розвитку Стародавньої Греції (V - IV ст. до н.е.) став і часом найбільшого розвитку її культури. Полісна система виховувала в греків особливе світосприйняття. Найвищою цінністю була спільнота, яка забезпечувала добробут кожного громадянина. Не було нічого страшнішого для елліна за вигнання із рідного міста, позбавлення громадянських прав. Особливо прискорилися ці процеси за часів Перикла (близько 490-429 рр. до н.е.) - далекоглядного політика, хороброго воїна, блискучого оратора, який домігся військово-політичної величі Афін. Його оточували найвидатніші та найталановитіші люди, серед яких - історик Геродот, трагік Софокл, скульптор Фідій.

Акцентуйте увагу, що саме у період класики зароджується грецька трагедія, дослівно - "пісня козлів" (від грец. *tragos* - козел, або цап, та "ode" - ода, пісня). Трагедія виникла з культового обряду, під час якого хор зображував супутників бога Діоніса – козлоногих сатирів – демонів родючості, виконував дифірамб – грецьку хвалебну пісню на честь Діоніса. Яскравими представниками трагедійного жанру в Греції були *Есхіл* (526-456 рр. до н.е.), *Софокл* (496-406 рр. до н.е.), *Еврипід* (480-406 рр. до н.е.). Зверніться до кращих творів давньогрецьких поетів.

Пам'ятайте, що одним з найвизначніших явищ давньогрецької культури був театр. У ньому Ф. Ніцше вбачав одну з важливих першопричин грецької культури. Грецький театр знаходився просто неба, він вмщував до 20-25 тис. глядачів. Театральні вистави продовжувалися зі сходу до заходу сонця протягом трьох днів і мали характер змагань. Жіночі ролі виконували лише чоловіки. Усі актори взувалися в черевики на високій підшві (контури) та надівали маски, що виражали характер персонажа. З рота маски стирчав рупор - підсилювач голосу. Щоранку, відправляючись до театру, глядачі брали з собою подушку для сидіння та їжу.

Зверніть увагу, що за добу еллінізму вперше до Європи з Азії потрапляє і значною мірою реалізується на практиці ідея світової імперії під орудою харизматичного вождя. Еллінізм характеризувався також наростаючим процесом розмивання *етнічної однорідності, руйнуванням полісної, релігійної замкнутості*. У цих умовах рядовий громадянин відходить від політичних справ, поступаючись місцем верхам суспільства, але не перетворюється на сіру безлику масу, а виражає свою індивідуальність через

заглиблення у внутрішній світ. Еллінізм - це доба пробудженого індивідуалізму, який виявляється в дослідженні проблем щастя, етики, моралі.

В еллінську епоху триває розвиток архітектури, живопису та пластичного мистецтва.

Елліністична література, на відміну від літератури класичної Греції, позбавляється суспільно-політичної тематики, її сюжети досить прості, обмежені побутовими інтересами певних соціальних груп. Тому багато класичних творів втратило свою художню і суспільну значущість. Улюбленими жанрами знаті стають гімни, епіграми, епос, ідилії. Водночас інтереси широких верств населення виражалися в комедії. Нова комедія, або "комедія моралі", у якій найвідомішим у IV ст. до н.е. був *Менандр*, оспівувала приватне життя громадян.

Важливим чинником розвитку культури стало поширення грецької системи освіти та образу життя. Зросло значення наук, особливо технічних, у практичному житті. Свідченням цього стало створення центрів наукових знань: бібліотек у Пергамі, Александрії, Антіохії та інших містах, Мусейона - храму наук в Александрії.

Найбільшою бібліотекою елліністичного світу вважалася Александрійська, що була складовою Мусейону. Створений Птолемеєм I, Александрійський Мусейон став справжнім науковим центром з анатомічним театром, обсерваторіями, зоопарками, ботанічними садами, місцями для роботи й відпочинку вчених, житловими кімнатами та їдальнею. Вчених утримувала держава. Матеріальна база наукових досліджень зростала також завдяки меценатству, яке вважалося дуже престижним. Про велике значення науки в елліністичному світі свідчить той факт, що при дворі кожного царя існували мусейони та бібліотеки, а вченим створювались умови для праці.

Загалом елліністична культура відрізнялася від класичної грецької. Це була космополітична культура, яку творив "громадянин світу", а не грецького полісу. Вона стала не лише втіленням унікальності грецького духу, а й засвоєнням найкращих здобутків культурного розмаїття об'єднаного світу. Крім того, це була культура стратифікованого суспільства: більше ніж будь-коли вона творилася культурою інтелектуальної еліти, задовольняючи потреби нової рабовласницької знаті. Елліністична культура віддзеркалила основні проблеми перехідного періоду - від античної полісної колективності до індивідуалізму, народжуваного рабовласницькою монархією. Витончена багатомірна культура еллінізму стала завершальним етапом у розвитку культури Стародавньої Греції. Вичерпувались традиційні засади грецького соціуму. На історичну арену виходила нова культуротворча сила - Рим, який у кінці I ст. до н.е. утвердив своє панування в елліністичному світі.

Висновок щодо визначальних рис античної грецької культури **пропонуємо зробити**, використовуючи наступну схему:

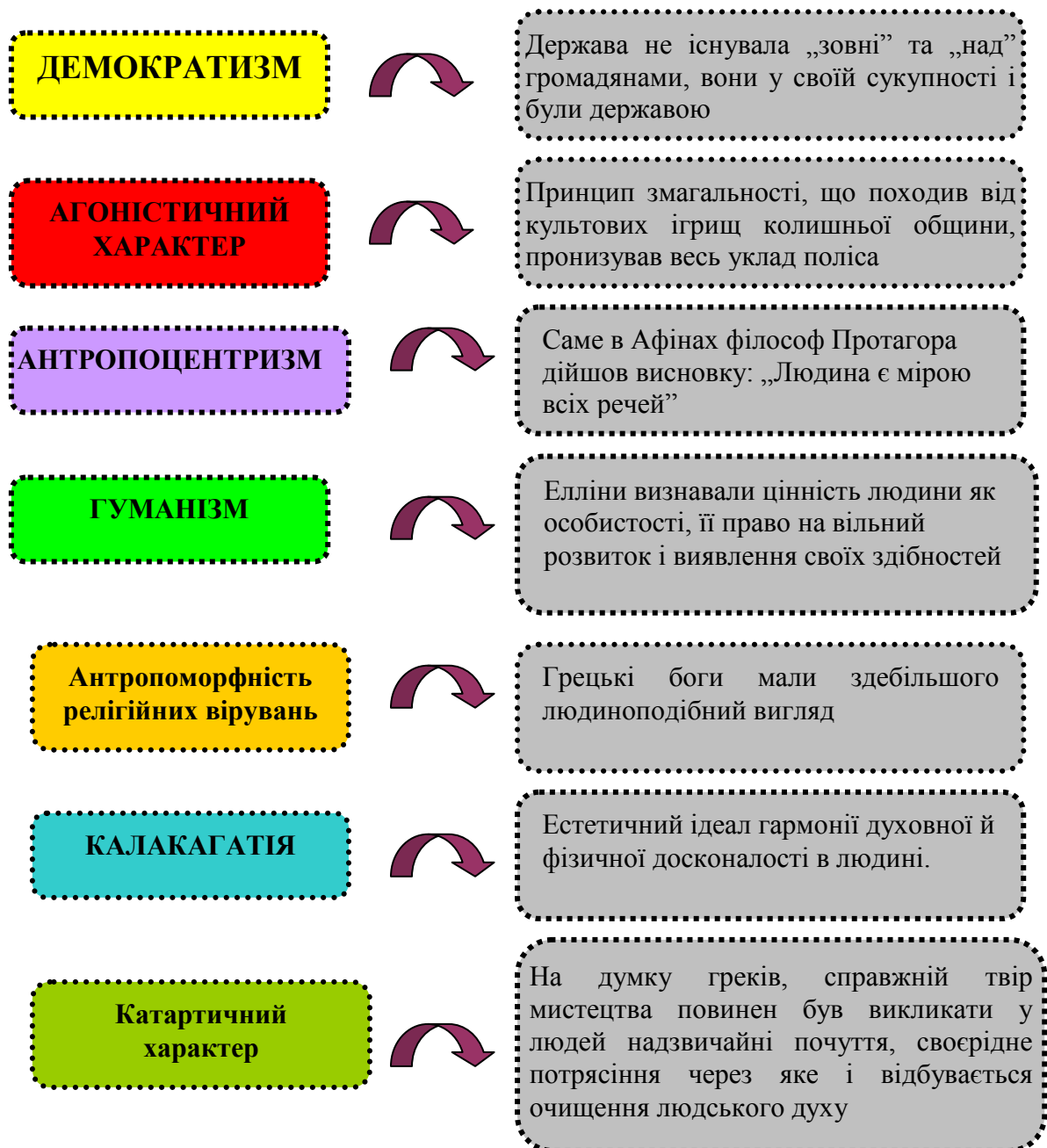

Рис 1. Визначальні риси давньогрецької культури

Пам'ятайте, що часом заснування Риму традиційно вважається 753 р. до н.е. Ще до римлян на території Апеннінського півострова існувала Етрусська цивілізація. Вона була заснована на створенні добре спланованих і укріплених міст і досягла свого розквіту в період між 800 і 400 рр. до н.е. Етрускам належить винахід римських цифр. Етруського походження і латинський алфавіт. Етруски були вмілими ремісниками і володіли мистецтвом обробки бронзи, заліза і дорогоцінних металів. Етруськими майстрами був побудований перший у Римі храм Юпітера на Капітолійському горбі. Шедевром етруської скульптури V ст. до н.е. є знаменита бронзова Капітолійська вовчиця.

Зверніть увагу, що з VIII ст. до н.е. починається перший, царський, період римської історії. До його завершення Рим склався як держава-місто грецького типу. За легендою, в Римі правили сім царів, з них троє останніх були етруського походження. Етруське панування закінчилось в 510 р. до н.е. в результаті повстання проти останнього царя Тарквінія Гордого (534/533-510/509 рр. до н.е.). Рим став аристократичною рабовласницькою республікою.

Розглядаючи питання, **зверніться** до характеристики Риму часів ранньої Республіки. Пам'ятайте, що в епоху ранньої Республіки (кінець VI — початок III ст. до н.е.) Риму вдається підкорити собі весь Апеннінський півострів, в південній частині якого знаходились грецькі міста. На цьому римляни не зупинилися і продовжили свою зовнішню експансію. Завдяки своєму військовому мистецтву вони незабаром створили величезну державу, поступово завоювавши всі елліністичні царства. Елліністична культура почала тепер існувати в умовах римського володарювання, але римляни опинилися під сильним впливом всіх сторін грецького життя, більш високої грецької культури. Говорячи словами римського поета Горація: "Греція, полонянкою ставши, переможців грубих полонила". Таким чином, грецька культура не загинула навіть із завершенням елліністичного періоду.

Акцентуйте увагу на характерних особливостях давньоримської культури епохи імперії. Пам'ятайте, що у кінці I ст. до н.е. Римська держава із аристократичної республіки перетворилась в імперію. Ця імперія, яка включала в себе Східне Середземномор'я, Північну Африку, більшу частину Європи, проіснувала п'ять століть від 27 р. до н.е. до 476 р. н.е. В епоху імперії робляться спроби створити культуру, гідну величі Риму. Провідні політики Риму швидко, зрозуміли, що без культурного панування, державне, політичне панування не буде надійним. Не можна було посісти чільне місце, стати визнаним гегемоном, залишаючись "варварами".

З 27 р. до н.е. в період правління першого римського імператора, внучатого племінника Юлія Цезаря — Октавіана, титулованим Августом, тобто божественним (63 р. до н.е. — 14 р. н.е.). настав час затишку класової боротьби. Прийшовши до влади, Август в першу чергу зупинив спустошливі громадянські війни, встановив мир, спокій та порядок. Цей так званий "римський мир" стимулював високий розквіт культури. Античні історики характеризують цей період як "золотий вік" Римської держави. З ним зв'язані імена архітектора Вітрувія, історика Тіта Лівія, поетів Вергілія, Овідія. Горація. В римській історії доба Августа мала для культури таке ж значення, як в грецькій — доба Перикла. Август заявляв, що прийняв Рим цегляним, а нащадкам залишає мармуровим. На печатці цього імператора був напис: "Поспішай повільно".

Тема 5. Культура середніх віків. Особливості середньовічного художнього бачення світу.

➤ *Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводять окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Темі самостійних робіт студенти опрацьовують і фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.*

➤ Питання для самостійного вивчення:

- ✓ Людина в середньовічній культурі.
- ✓ Християнство – світоглядна основа візантійської культури.
- ✓ Видатні вчені Візантії
- ✓ Художні стилі .
- ✓ Героїчний епос.
- ✓ Куртуазна література.

Методичні поради до вивчення теми:

При розгляді теми **особливо зверніть увагу**, що християнство стало духовним стрижнем епохи середньовіччя. Воно виникло у I ст. н.е. в східних провінціях Римської імперії за часів глибокої кризи рабовласницького ладу. Внутрішня ситуація в імперії тоді

відзначалася напруженістю: постійно точилася боротьба між рабами і вільними, багатими і бідними, загарбниками і підкореними.

Поразки народних рухів породжували песимістичні настрої, відчай та безнадійність. І як наслідок - пошуки спасіння від зла, надії на допомогу небесних сил та божого рятівника. За умов апатії і деморалізації суспільства свідомість знедолених була дуже сприйнятливою до містико-релігійних ідей та уявлень. Це стало живильним ґрунтом для засвоєння християнського віровчення.

У 313 р. імператор Костянтин видав едикт про надання християнству офіційної рівності з усіма релігіями Римської Імперії, а 324 р. - оголосив християнство державною релігією.

З розпадом Римської імперії 395 р. на Західну і Східну відбувається поділ християнської церкви на Римську (західну) і Константинопольську (східну). Щоправда, протягом першого тисячоліття церковна єдність номінально визнавалася і Римом, і Константинополем, але фактично між папським престолом і константинопольською патріархією не засихала то прихована, то відкрита боротьба. Розбіжності, що виникали між церквами, мали як *соціально-політичний*, так і *догматично-обрядовий характер*, але за своєю сутністю це була боротьба за верховенство у церкві.

Наприкінці тисячоліття ці протиріччя загострюються, і у травні 1054 р. відбувається остаточний розрив Західної і Східної церков: папа і патріарх взаємно відлучають один одного від церкви і оголошують анафему. Після цього за римською церквою затверджується назва «католицька» (всесвітня), а за східною - «православна» (ортодоксальна).

Розглядаючи особливості середньовічної європейської культури, **зверніть увагу**, що важливим фактором розвитку середньовічної культури стала релігія та її суспільний інститут — церква. В центрі цієї культури знаходилося християнство. Воно стало стрункою світоглядною системою. **Для середньовіччя характерні такі поняття, як теологія, аскетизм, містика.** Для середніх віків характерним є виникнення так званої "духовної імперії". Церква тоді володіла освітою, контролювала її. Вона мала своє право, основні норми якого іменувались канонами. Джерелом канонічного права було Святе письмо, постанови церковних соборів, нормативні акти глав католицької церкви — римських пап — булли, енцикліки. Це право регулювало не тільки внутрішньо-церковні відносини. Церковним судом вирішувалися справи про шлюб і сім'ю, підробку грошей, наклепи, фальшиві свідчення, оскільки вважалося, що ці вчинки безпосередньо зв'язані з гріхопадінням.

Церковна організація була побудована на принципах аскетизму та всесвітньої влади. З багатьох почуттів людини перевага віддавалась стражданню, бо, за вченням церкви, це — вогонь, що очищає душу. Ідея теократії — поєднання духовної та адміністративно-політичної влади в руках римського папи — призводила до постійної боротьби між світською та релігійною владою.

Люди середньовічної Європи були християнами за своїми релігійними переконаннями і вірили, що історія роду людського завершиться Другим пришествям Христа і Страшним судом, на котрому кожен повинен буде дати звіт щодо своїх гріхів та добрих вчинків і отримати кару або винагороду. Картина світу тоді ґрунтувалась головним чином на образах і тлумаченнях Біблії. Як відзначають дослідники, Біблію читали і слухали в середні віки приблизно так, як сьогодні читають свіжі газети.

Вирішальний вплив на формування християнського віровчення, доктрини церкви і на середньовічну філософію та етику зробили ідеї Августина Аврелія (354-430 рр.) — знаменитого християнського богослова і філософа, якого католицькі богослови назвали — "Блаженним". В своїх творах він детально розглядав філософські вчення античності, вказував величезні переваги, які мало перед ними християнство.

Чимало чого середньовічного важко зрозуміти сучасній людині. Наприклад, не існувало поблажок для дітей: до них і дорослих вимоги були однакові. Дитину вважали маленьким дорослим. Обвинуваченою в суді могла бути не лише людина, а й тварина. Час не вважали цінністю й не берегли. Його визначали приблизно. Година була не однаковою в різні пори року. Перші механічні годинники мали тільки одну стрілку, їхній хід не був точним. Хвилини до XV ст. не лічили.

В "життях святих", які розповідали про їхнє життя і чудеса, називали день — смерті святого, тому що віруючі відзначали його як церковне свято, але не вказували рік, коли він помер, він не був потрібний. Всі міри лічби теж були неточними. Довжину шляху вимірювали за кількістю днів, які треба було витратити для поїздки по суші чи по морю. Тканини міряли ліктями, міри площі землі встановлювали на око.

В середовищі феодалів марнотратство поважалося незрівнянно більше від ощадливості — найважливішою чесноту буржуа. Злиденність вважали бажанішою Богові, ніж багатство. І коли одні прагнули збагатитися, інші добровільно відмовлялися від свого майна.

Вагомість людини залежала не від її майнового стану — грошей і володіння землею, а від походження, наявних в неї прав. Найбідніший дворянин був вищим від найзаможнішого городянина.

Кінець XII — початок XIII ст. — час злету, руху, глибоких перемін в розвитку середньовічної культури. Західна Європа в культурному відношенні почала випереджати Візантію. На цей період припадає виникнення перших західноєвропейських університетів (від латин. Universitas, що означає община, корпорація, сукупність, спільність). Середньовічні університети у своїй структурі та звичаях багато запозичили від корпорацій та цехів, особливо італійських, звідки до нашого часу дійшла назва ректор (від латин. gessio — начальник цеху). Тогочасні університети були об'єднанням тих, хто навчає (учителів), і тих, хто навчається (студентів).

Першим в Західній Європі було засновано Болонський університет в Італії в 1119р. Він виник на базі Болонської юридичної школи. В XII-XV ст. цей університет користувався великою популярністю. В XIII ст. число студентів в ньому доходило до 10 тис. чоловік. Слово "студент" походить від латинського дієслова studere і означає старанно вчитися. Особливістю Болонського університету було те, що, по суті, він був юридичним навчальним закладом. Основними предметами викладання були римське і канонічне право. Тільки в XIV ст. виникли факультети філософії, медицини і теології.

Болонський університет мав свій статут, визнаний міською владою, уряд, звід правил та суд. Згідно зі статутом здійснювалося виборне управління, в якому широкі права належали студентам. Великим здобутком першого університету була незалежність від міської та королівської влади майже в усіх питаннях внутрішнього життя і частково у зовнішніх справах. Така автономність була прикладом для інших університетів Європи.

Великою популярністю в Європі користувався Празький університет, заснований установчою грамотою Філіппа II Августа в 1200 р. В 1253-1257 рр. духівник французького короля Людовіка IX Робер де Сорбон заснував в Парижі коледж для підготовки вищого духовенства. На честь свого засновника коледж дістав назву Сорбонна. З середини XVII ст. після об'єднання коледжу з університетом їхні назви стали ототожнюватись. Сорбонною почали називати сам університет, а спочатку таку назву мав найстаріший гуртожиток для студентів.

Паризький університет був найбільш типовим. Його статут ліг в основу інших європейських університетів. В галузі теології і юриспруденції він був провідним в Європі, свого роду законодавцем моди. Університет мав чотири факультети: молодший, або артистичний (загальноосвітній, підготовчий), на якому вивчались "сім вільних мистецтв", і три старших — медичний, юридичний і богословський (що включав також і викладання філософії в церковному висвітленні). На трьох останніх факультетах можна було навчатися після закінчення артистичного. Згідно з західноєвропейськими уявленнями про

цінність знання, в ієрархії факультетів чільне місце посідав теологічний факультет. Тут студенти вчилися найдовше, та й віку були відповідного.

Університет об'єднував у своєму складі викладачів і студентів, а також тих, хто його обслуговував, навіть аптекарів і власників трактирів, де університетська братія проводила чимало часу. Ректора обирала рада професорської колегії, права студентів були обмеженими.

У другій половині XII ст. (1167 р.), а за даними деяких джерел на початку XIII ст., був заснований Оксфордський університет в Англії. В середні віки тут викладав відомий англійський учений Роджер Бекон (1214-1294 рр.). В цій країні в 1209 р. відкрився Кембріджський університет. Викладання велось латиною — міжнародною мовою тогочасної науки. Отож юнаки з різних країн могли вчитися в будь-якому університеті Європи. Лише в XIV ст. з'явилися школи з викладанням на національних мовах. Навчання було усним. Письмових завдань не давали. Щоб полегшити студентам запам'ятовування, використовували спеціальні прийоми.

Наприклад, граматичним правилам надавали віршової форми.

Далі акцентуйте увагу на характерних особливостях середньовічного мистецтва:

- Майже повністю було підпорядковано релігії, звідси його *спіритуалізм* (від лат - духовний) — об'єктивно-ідеалістичне вчення у відповідності з яким дух (душа) є першоосновою світу.
- Церква була головним замовником творів мистецтва. Розвивалось мистецтво *іконопису*.
- В живописі і скульптурі домінували біблейські сюжети.
- Високої досконалості досягла *духовна музика*. Склалися канони урочистого і величавого «песнопенія», виникли такі музичні форми, як хорал, меса, реквієм.
- *Мистецтво* уже не намагається зображувати природу, її реальні форми, воно перетворюється у символ потойбічного. Віднаходиться інша система пластичної мови, виразних засобів (обернена перспектива, декоративність використання золота, площинний характер людських постатей, порушення їх пропорцій тощо). Мрію про *розумний устрій світу* середньовічне мистецтво відобразило завуальовано, своєю більш умовною мовою (хоч все мистецтво має умовний характер).
- Церква завжди розуміла *силу мистецтва*, його великий вплив на маси і відносилась до нього як до священного писання для неграмотних, головне завдання якого було залучати до віри.
- *Близькість до народної творчості* (поезія, гумор, народні звичаї) відобразились на характері середньовічного мистецтва, створюється воно руками ремісників — представників народу.
- *Середньовічне мистецтво* багато у чому втратило те цінне, що було досягнуто художниками античності. Воно відкинуло ідеал гармонійно розвинутої людини, прекрасна зовнішність якої вмщувала у собі мужність і силу духу, ясний і світлий внутрішній світ. Але у той же час середньовічні майстри відобразили у людині велике багатство внутрішнього світу, пристрасні душевні поривання. Воно збагатило уявлення людей, звернувши їх увагу на велике різноманіття почуттів і переживань, відображених інколи у зворушливій драматичній формі.

При вивченні питання культура Київської Русі, радимо спочатку звернути увагу на особливості прийняття християнства і значення християнства для Київської Русі. **Акцентуйте увагу** на писемності літературі, християнському мистецтві. **Ілюструйте свої відповіді** цікавими прикладами.

Тема 6. Середньовічна мусульманська культура. Особливості мусульманського мистецтва.

✎ Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводить окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Темі самостійних робіт студенти опрацьовують і фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.

➤ Питання для самостійного вивчення:

- ✓ Мусульманська філософія.
- ✓ Розвиток мусульманської науки.
- ✓ Жінки в ісламі.
- ✓ Арабська книжкова мініатюра

Методичні поради до вивчення теми

При вивченні теми обов'язково зверніть увагу, що **мусульманська культура** – це культурно-історичний феномен, який склався в Арабському Халіфаті у 7-10 ст. в процесі культурної взаємодії арабів і підкорених ними народів Близького та Середнього Сходу, Північної Африки та Південно-Західної Європи. Найвищий розквіт цієї культури 9-12ст., коли сформувалися традиції, цінності, зразки, ідеали, ідеологія та менталітет мусульман.

Зверніть увагу, ісламське літочислення починається не з дня народження Мухаммада і навіть не з дня першого одкровення, а з тих часів, коли мусульмани почали втілювати в життя божественний задум і перетворили свою віру на могутню політичну силу.

Акцнтуйте увагу на п'яти стовпах ісламу, що є фундаментальними основами ісламу:

- **Шахада** – визнання Бога і віра в те, що немає Бога, крім Аллаха, і Мухаммад – Пророк його. Стоїть в основі мусульманського життя. Його повторюють декілька разів на день, шепочуть народженій дитині, повторюють дітям в медресе (школа при мечеті), це останні слова, що їх вимовляють перед смертю. Усі мусульмани повинні поклонятися Аллаху і виявляти свою безмежну відданість.
- **Салят** – молитва. Обов'язкова п'ятикратна молитва у встановлені години. Молитва зміцнює віру, допомагає віруючому знайти внутрішній спокій.
- **Саум** – піст у місяць рамадан. Відмова від розваг, статевої близькості, їжі та води. Категорія людей, що не постує – це діти до 12 років, хворі, старі люди, вагітні та мандрівники.
- **Закят** – милостиня (обов'язковий щорічний податок на майно і прибутки, який використовується на потреби общини і її бідних прихожан). Мухаммад говорив той не віруючий, хто їсть досита, коли його сусід залишається голодним. Сам він рано пізнав бідність. Батько помер ще до його народження, а коли йому було 6 років він втратив матір.
- **Хадж** – паломництво в Мекку, яке потрібно здійснити хоча б один раз у житті.

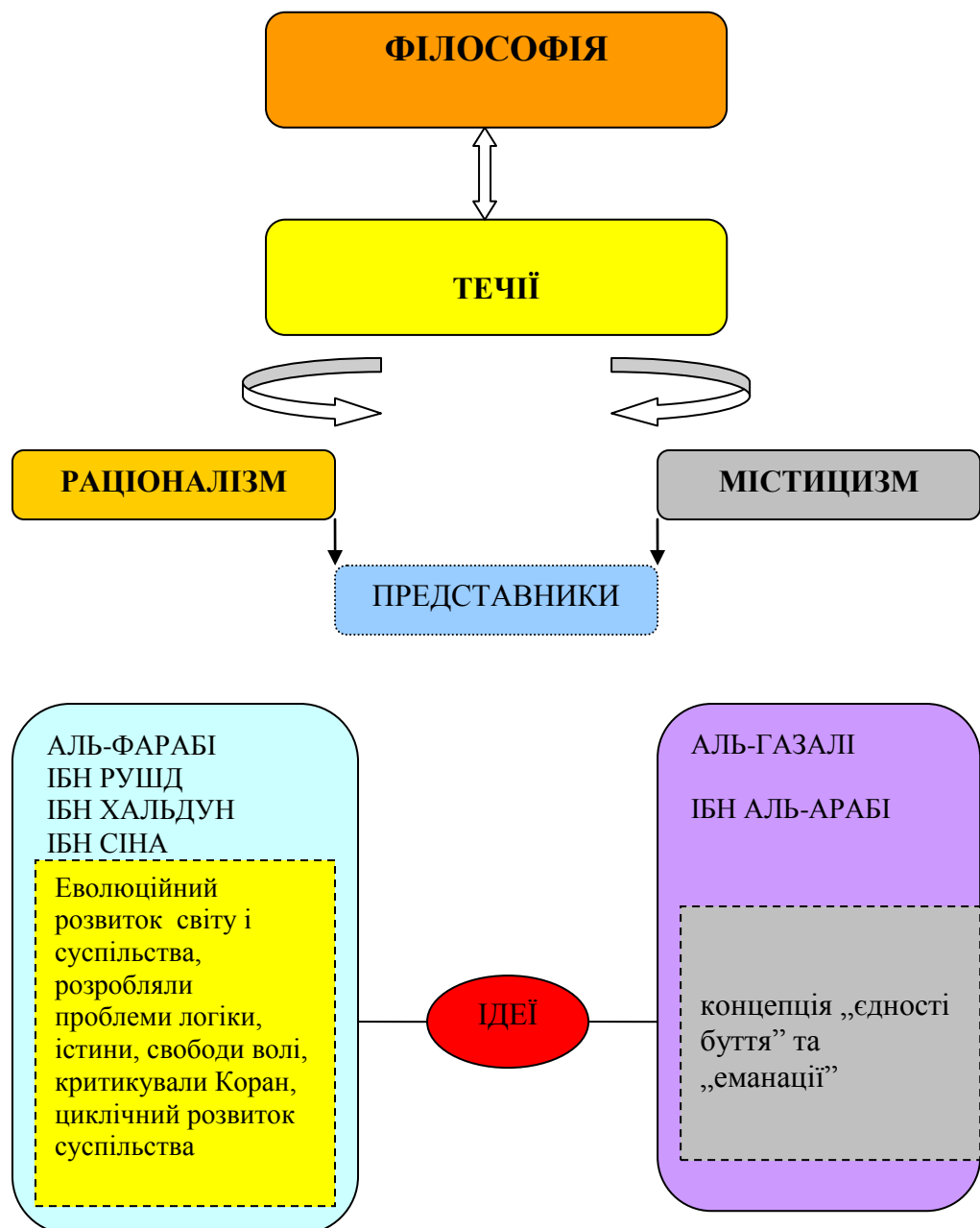
Акцнтуйте увагу на культурологічних особливостях ісламу:

- Він був синтезом релігії, політичних ідей та ідеалів, норм права, що зумовило його особливу роль у формуванні усіх сфер культури;
- Поєднання релігійної та світської сфер, при домінуванні першої, зробило іслам тотальною системою, яка, з одного боку, відповідає духовним вимогам людини, з другого, вимагала повної відданості та визнання його права на контроль за всіма сторонами життя людини;

- Шанування „Корану”, простота прийняття зробили іслам привабливим для населення халіфату і надали йому функцію уніфікатора культури багатьох народів;
- Постійне підкреслення месіанської ролі ісламу, висока ступінь залежності етичних, естетичних та політичних ідеалів від теології та арабська мова (мова культу, права, науки) поєднували культуру народів Халіфату і визначали особливе ставлення до інших культур.
- Ритуальний комплекс ісламу, звичаї і традиції виступають могутніми засобами соціального контролю.
Духовні пошуки в середині ісламу привели до появи різноманітних напрямків *сунізму*, *шиїзму* та містичного *суфізму*.

Отже, іслам – душа і головний фактор формування та існування мусульманської культури.

Розглядаючи питання щодо мусульманської філософії радимо використовувати наступну схему:

Тема 7. Культура і мистецтво епохи Ренесансу

Історія	Математика	Медицина	Географія
Як самостійна наука сформувалася у 8-9 ст. Мета – навчання історичним досвідом. Історики не пішли далі послідовного опису подій. Тільки Ібін Хальдун зробив спробу викладання історичних подій у їх причинному зв'язку. Описували родоводи знаті, арабські завоювання, складали місцеві хроніки, біографії політичних, релігійних лідерів та діячів культури	Розвивалась під впливом грецької та індійської традиції. Її основою була десятинна система з нулем та цифровий запис, які вони запозичили з Індії. Перший математичний твір арабською мовою – трактат аль-Хорезмі (9ст.) Аль-Каші ввів десятинні дробі і дії з ними. У творах аль-Біруні, Омара Хаяма, аль-Каші були розроблені методи здобування коренів. Хорезмі та Хаям – засновники алгебри. Виникає тригонометрія як наука	Особливого успіху досягла офтальмологія. Робили навіть операції по видаленню катаракти. У працях вчених розроблялися проблеми хірургії, терапії, психіатрії. “Канон лікарської науки” Ібн Сіні довгий час був основним керівництвом у медичній практиці середньовічного Сходу і Заходу.	Початок наукової географії – переклад і обробка астрономо-географічних праць античних авторів, особливо Птолемея. У 9 ст. з'явилися перші праці описової географії, щоденники подорожей. Розквіт арабської географії – 10 ст. Праці аль-Істахрі, Ібн-Хаукаля з описом торговельних шляхів і регіонів арабського світу. У 11-14 ст. виникли жанри географічних словників та загальних описів всесвіту – космографії. Цінним внеском у географію були праці Васко да Гами – Ібн-Маджида (15 ст.), які узагальнили практику арабського мореплавства

➤ Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводять окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Темі самостійних робіт студенти опрацьовують і фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.

➤ Питання для самостійного вивчення:

- ✓ Художня концепція Ренесансу.
- ✓ Ренесансний титанізм та його прояви.
- ✓ Флорентійська платонівська академія.
- ✓ Особистість і творчість Леонарда да Вінчі.

Методичні поради до вивчення теми:

При вивченні теми особливо зверніть увагу, що в епоху Відродження у свідомості людей з'являється нове світорозуміння. Воно формує менталітет, принципи

людської поведінки, способи життя і творчості - як наукової, так і художньої. *Ренесансний світогляд відрізняється від світогляду попередніх культурних епох тим, що поряд з Богом було поставлено людину, яка урівнювалась з ним здатністю до творчості. Творчість позначила всі сторони людського життя і стала духовною суттю епохи.*

Культура Відродження виросла з надр і на фундаменті середньовічної культури Заходу. Якщо найбільш показовою країною західноєвропейського середньовіччя була Франція, то в епоху Відродження такого розквіту культури, як в Італії, не знала ні одна європейська країна.

Безпосереднім творцем Ренесансу спочатку був дуже вузький шар *гуманістів* - учене співтовариство, занурене в античні штудії. Термін «гуманізм» означає «людський». Рух гуманістів зародився в Італії на зламі XIII-XIV ст. як світське вільнодумство, що протистояло духовному пануванню церкви. Первісний зміст цього руху - *відродження традицій античної культури*. Це виявилось в особливому інтересі до античності: пошуку, вивченні та коментуванні античних рукописів.

Гуманісти сприймали античність як свою духовну батьківщину і відчували до неї ностальгічні почуття, нерідкі були випадки, коли вчені-**гуманісти** намагалися жити на античний манер. Проте ні до якої реставрації античності рух гуманістів не призвів і призвести не міг. Їх античні штудії завершилися зовсім іншим результатом, який фіксується вже самим словом «*гуманізм*». Воно дуже точно і ёмко характеризує те нове і своєрідне, що внесло Відродження у розвиток людської культури.

Ви повинні усвідомлювати, що Гуманісти створили культуру, докорінно відмінну від античної і водночас немислиму поза своєю спрямованістю до античності. Гуманістичний світогляд спирався на віру в людину, в її можливості. Світосприйняття гуманістів *антропоцентричне*, у той час як античне - *космоцентричне*.

Антропоцентризм передбачає центральне місце людини у світі, орієнтацію на її потреби. *Космоцентризм*, навпаки, ґрунтується на уявленні про периферійність індивідуального людського існування і розчинність індивіда у космічному цілому.

Найістотніше у гуманізмі - це визнання цінності людини як особистості і спрямованість на її самовдосконалення. Гуманісти вважали: щоб людина реалізувалась у всій своїй гармонії і величі, необхідно підтримувати і розвивати те, що в ній закладено. Тому таку величезну роль гуманісти відводили освіті та вихованню.

Вивчаючи тему, задайте собі питання: чому в культурі Відродження виникла така чітка орієнтація на людину? Причиною зростаючого самоствердження особистості була *міська культура* як наслідок розвитку ранньобуржуазних відносин. Вона створила *новий тип* людей, сформувала *нове ставлення до життя*. Кількість міських мешканців поповнювалась людьми заповзятливими, які покладалися лише на самих себе. Вони були більш незалежними, ніж селянство. Починається бурхливий розвиток ремесел, розцвітає торгівля. Італійські міста стають великими ремісничими центрами. У XIV-XV ст. складається міський патриціат — знатні патриціанські роди, які займалися ремісничою, торговельною або фінансовою діяльністю.

Тепер італійське місто спрямовано назовні і відкрите світові. Багато його мешканців побачили світ і мали широкий кругозір. Вони удавалися до найризикованіших дій: далекі подорожі, несподівані торговельні і фінансові угоди, виконували дипломатичні доручення. В одному з текстів XIV ст. читаємо: «Флорентієць, який не є купцем, не подорожував по світу, не бачив чужі народи, а потім не повернувся до Флоренції з багатством - це людина, яка не користується ніякою пошаною».

Такий світогляд сприяв формуванню відчуття внутрішньої незалежності і волі, впевненості у своїх силах і можливостях. Зароджується новий клас - буржуазія, який прагне створити власну ідеологічну систему. Саме міста, а не монастирі і замки, як було у Середньовіччя, починають визначати спрямованість розвитку культури. Звідси новий напрямок у *літературі, мистецтві й архітектурі*. Своїми темпами розвитку вони значно опередили *філософію і науку* того часу.

Зверніть увагу, що прийнято таку схему періодизації європейського Відродження: 1) Передвідродження (друга половина XIII-XIV ст.); 2) Раннє Відродження (XV ст. -80-і роки); 3) Високе відродження (1490 - 1530); 4) Пізнє Відродження (1540 - початок XVII ст.).

Акцентуйте увагу на творчості великих гуманістів. Великий флорентієць *Данте Аліґ'єрі* (1265-1321) виступає як перший європейський поет-гуманіст нової епохи. У 1293 р. створює збірку сонетів і прози "Нове життя", а через кілька років по тому - поему "Божественна комедія". Автор далекий від уславлення аскетичних ідеалів офіційного християнства. Своїми творами Данте закладає основи нового світогляду -інтерес до людини, "бо з усіх проявів божественного розуму людина -найвеличніше диво".

Творчість "короля поетів" *Франческо Петрарки* (1304-1374) стає вершиною Проторенесансу. За своїм інтелектом, всебічною освіченістю, універсальністю він міг би стояти в першому ряду титанів Високого Відродження.

Петрарку справедливо вважають першим європейським гуманістом. Йому не байдужа доля Італії та її народу, який, на думку поета, перебував у жалюгідному стані через неосвіченість та некультурність. Гідність людини повинні становити власні діяння на користь суспільства, заняття науками та освіченістю. Ці думки з особливою силою звучать у "Листах до Ціцерона". Своїми співрозмовниками в цьому листуванні Петрарка обирає видатних *людей* античної епохи, яких так не вистачало в сучасному йому світі.

Вагомий внесок у розвиток італійської літератури зробив видатний письменник-гуманіст *Джованні Боккаччо* (1313-1375). Слідом за Данте і Петраркою він наповнив італійську літературну мову почуттями і пристрастями. Всесвітньо відомий "Декамерон" Боккаччо поруч з дотепностями і гумором містить жорстку сатиру на можновладців і церковників. Своїм твором видатний італієць заклав основи європейської новели і надовго визначив розвиток цього жанру.

Реформаторами мистецтва початку Раннього Відродження вважається "флорентійська трійця": художник *Мазаччо* (1401-1428.), скульптор *Донателло* (1386-1466), архітектор *Брунеллескі*(1377-1446).

Послідовно втілював антропоцентричні та гуманістичні ідеали Відродження у мистецтві скульптури Донателло. Образи богів і героїв, створені майстром, сповнені енергії і могутності, сили і величі. Такою є бронзові статуї "Давид", "Ієремія", "Святий Георгій". У 1453 р. майстер створив перший новочасний кінний монумент Європи - пам'ятник кондотьєра Гаттамелата у Падуї. Скульптура, на думку мистецтвознавців, ні в чому не поступалась кінному монументу Марка Аврелія - вершині античної доби (2 ст. н.е.).

Філіппо Брунеллескі був не тільки видатним архітектором, скульптором, а й одним з перших вчених інженерів. На будівництві спроектованого ним велетенського купола Флорентійського собору він застосував сконструйовані власноруч підйомні крани, з математичною точністю розрахував усі деталі однієї з найбільших у світі архітектурних споруд.

Епоха Відродження висунула цілу плеяду блискучих філософів-гуманістів, у працях яких людина в усіх її проявах була основним предметом роздумів. Леонардо Бруні (1370 чи 1374 - 1444), Лоренцо Валла (1405 чи 1407-1457) писали про тісний зв'язок культури з життям суспільства, кожного окремого індивіда, прагнули пояснити існування єдиного, нескінченного матеріального світу, виходячи з його власної основи, незалежно від Бога. Цілий ряд гуманістів засуджують як лицемірство заклик церкви до відмови від земних радощів.

Найяскравішим явищем італійського гуманізму була діяльність *флорентійської платонівської академії*. Ідея її заснування належала відомому меценату *Козімо Медичі* (1389-1464), який ознайомившись із вченням Платона, був у захваті від ідей релігійного екуменізму і миру. Засновником і душею академії в 1462 р. стає філософ, поет і лікар *Марсіліо Фічіно* (1433-1499). Розквіт діяльності академії приходить на 1470-1480 рр.,

коли до її складу, крім Фічіно, входили поет і філософ *Піко della Мірандола*, *Лоренцо Медичі Чудовий* (онук Козімо Медичі, меценат і поет), поет *Анджело Поліціано*, молодий *Мікеланджело Буонарроті*.

Велика заслуга Марсіліо Фічіно в тому, що він переклав майже всі праці античного філософа Платона, а згодом і його послідовників - неоплатоників. Фічіно перетворив гуманізм на закінчену філософську систему, заклав основи християнського гуманізму, сутність якого полягала в ототожненні Бога з природою та у творчій активності людини, яка через містичне споглядання на вищих щаблях свого релігійно-духовного розвитку може з'єднуватися з Творцем. "Немає нічого значущого на землі, крім людини, - пише Фічіно, - немає нічого значущого в людині, крім розуму і духовності, досягнувши цього ти перевершиш небеса". Важливим положенням гуманістичної філософії Фічіно є вчення про "Всезагальну релігію", тобто злиття всіх існуючих течій церкви в осягненні Єдиного Бога.

Центральною постаттю періоду Високого Відродження вважається *Леонардо да Вінчі* (1452-1519). Коло його інтересів і занять здається безмежним. Залишивши Флоренцію у 40-річному віці, він спочатку пропонує свої послуги міланському герцогу, в листі до якого пише, що може проектувати та будувати мости, фортеці, дальнобійні гармати, бойові кораблі, тунелі, водогони і додає, між іншим, що вміє ваяти скульптури і змагатись будь з ким у мистецтві живопису. Віддаючи живопису пальму першості в "змаганні мистецтв", митець визначав його як універсальну мову втілення розумного начала, що панує в природі.

Леонардо не залишив після себе закінчених наукових трактатів, проте його рукописна спадщина налічує близько 7 тисяч аркушів, де представлені його ідеї, начерки технічних проектів, спостереження за природними явищами і людиною, які збагатили практично всі розділи людського знання. Досить назвати анатомічні й ботанічні дослідження, начерки проектів металургійних печей, ткацького верстата, підводного човна, парашута, танка, літального апарата. У відомому творі "Кодекс Леонардо", що належить одному з приватних зібрань, на вісімнадцяти аркушах з астрономічними, геологічними та гідравлічними студіями міститься 360 малюнків автора

Найяскравіше, людяніше і життєстверджуюче втілюються ренесансні ідеї у творчості *Рафаеля Санті* (1483-1520.). Вже в ранніх його творах ми бачимо образи прекрасних мадонн, що уособлюють споконвічний ідеал жіночої вроди. Такими є "Мадонна Конестабіле" (1502), "Заручини Марії" (1504). Однією з вершин творчості майстра є "Сікстинська мадонна", написана в 1515-1519 рр. для церкви св. Сікста в м. П'яченца, звідки ця картина згодом потрапила до Дрезденської галереї. Зворушливий образ мадонни із немовлям можна вважати символом усього ренесансного мистецтва. З тривогою і ніжністю звертає молода жінка свій погляд у майбутнє, вона приносить у світ свою дитину, щоб дарувати людству надію на щастя.

Видатними творіннями Рафаеля є розписи ватиканського палацу, серед них - фрески: "Диспут", "Афінська школа", "Парнас". Художник постає тут не лише як майстер композиції і колориту, як монументаліст, а й як справжній знавець історії світової культури. У фресках він зумів достовірно, на основі іконографічних і документальних джерел відтворити образи видатних людей минулих епох - Платона, Арістотеля, Сократа, Діогена, Гомера, Дайте та ін. Своїми шедеврами Рафаель стверджує нерозривність епох в історії та культурі людства.

Тема 8. Культура доби Бароко та Просвітництва

✎ *Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводить окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Темі самостійних робіт студенти опрацьовують і*

фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.

➤ **Питання для самостійного вивчення:**

- ✓ Світоглядні засади Просвітництва.
- ✓ Художньо-мистецьке життя XVII ст.
- ✓ Барокко в літературі.
- ✓ Барокко в архітектурі.
- ✓ Фламандська та голландська школи живопису.

Методичні поради до вивчення теми:

При вивченні теми зверніть увагу, що в XVII ст. у Західній Європі почався загальний прогрес знань. Він був викликаний потребами матеріального виробництва, торгівлі та мореплавання. Наукові знання, які раніше були надбанням вузького кола вчених, стали поширюватись на всі суспільні верстви. Цей період ознаменувався науковою революцією, відкриттями у галузі природничих наук, технічними винаходами. Англієць Уільям Гарвей (1578-1657 рр.) першим відкрив кровообіг і став засновником фізіології як науки. Італійський фізик і математик Еванджеліста Торічеллі (1608-1647 рр.) винайшов барометр і дав основу науці метеорології. Він відкрив і пояснив безповітряний простір над вільною поверхнею рідини в закритій зверху посудині — Торрічеллієву порожнечу. Наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. було винайдено телескоп, мікроскоп, ртутні термометри, вдосконалено компас і годинник. Підсумком у науковій революції XVII ст. стали відкриття великого англійського фізика, астронома і математика Ісаака Ньютона (1643-1727 рр.). Вихідні принципи нового наукового світогляду за Ньютоном можна сформулювати наступним чином: час і простір мають абсолютний характер, вони існують самі по собі, незалежно від матерії; рух має всезагальний характер; всі явища в світі перебувають у причин-но-наслідковому зв'язку. Ньютон відкрив закон всесвітнього тяжіння.

Для більш ефективної організації наукових досліджень в країнах Західної Європи, разом з навчальними закладами, почата поширюватися перші товариства вчених. У 1575 р. іспанський король Філіп II заснував у Мадриді академію математичних наук. 2 січня 1635 р. Арман Жан Дюплезі, герцог Ришельє, заснував Французьку академію — об'єднання вчених, переважно філологів. В 1666 р. офіційно оформляється Паризька природничо-наукова Академія, членами якої, крім французьких вчених, були й іноземці. У XVII ст. виникли і перші загальнонаціональні академії наук — славетне Лондонське королівське наукове товариство у 1662 р. до якого належало багато видатних вчених, у тому числі й І. Ньютон, і Академія наук в Парижі з 1699 р. Першою академією в галузі суспільних наук була Португальська академія історії.

В XVI-XVI ст. почали виникати перші мистецькі об'єднання. В 1585 р. брати Каррачі заснували Болонську академію мистецтв в Італії, а в 1648 р. створюється Королівська академія живопису та скульптури у Франції.

Характерною рисою Просвітництва було прагнення його представників до перебудови всіх суспільних відносин на основі розуму, рівності, справедливості, що, на їх думку, випливають з самої природи, прав людини. Просвітителі проголосили культ розуму і природи. Вони були переконані в тому, що в світі все можна пояснити розумом, що розвиток розуму і, насамперед, прогрес науки і просвітництво народу, зможуть вирішальним чином вплинути на всі сторони життя суспільства і перебудувати його на засадах загальної рівності, яка відповідає законам природи. Діячі Просвітництва боролися за утвердження "царства розуму", яке буде ґрунтуватися на "природній рівності" людей, оцінці їх за особистими заслугами. Вони прагнули розкріпачити розум людей і тим самим сприяти їх політичному розкріпаченню. Проголошується рівність не тільки перед Богом,

але і перед законом. Просвітителі вірили в людину, її розум і високе покликання. В цьому вони продовжували гуманістичні традиції доби Відродження.

Рушійною силою історичного розвитку просвітителі вважали розповсюдження передових ідей, знань, а також поліпшення морального стану суспільства. Головний шлях до прогресу, універсальний засіб удосконалення людини й суспільства вони вбачали в поширенні освіти, вихованні та самовихованні. На їх думку, зло у світі існує через неосвіченість людей, помилки розуму. Коли їм пояснити, що таке добро, — все буде гаразд. Просвітителі вірили, що знання про добро вже гарантує вчинки за законами добра. Вони переконували, що просвітництвом мас виховані монархи приведуть до знищення безправ'я і несправедливості.

Основні риси культури епохи Просвітництва запам'ятовуйте, використовуючи наступну схему:

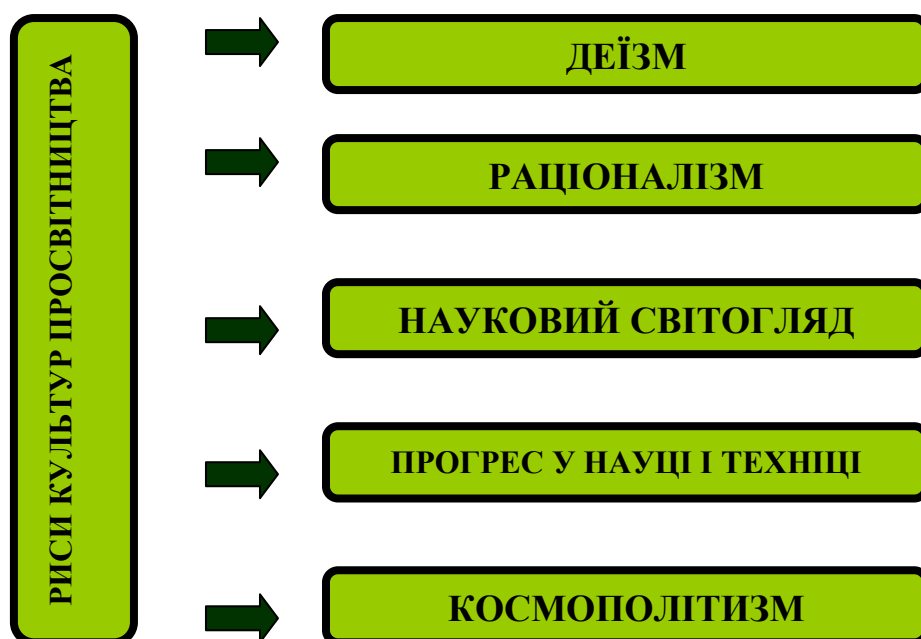

Рис. 1. Основні риси культури епохи європейського Просвітництва

Тема 9. Культура XIX ст. Мистецтво реалізму і романтизму.

✎ Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводить окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Темі самостійних робіт студенти опрацьовують і фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.

➤ Питання для самостійного вивчення:

- ✓ Романтизм – ідейний і художній напрям у культурі першої половини XIX ст.
- ✓ Романтизм у живописі.
- ✓ Реалізм як мистецтво «втрачених ілюзій».
- ✓ Творчість представників реалізму.
- ✓ Художня концепція натуралізму.

✓ Мистецтво імпресіоністів.

Розглядаючи світоглядні засади та головні напрями розвитку європейської культури XIX ст., *зверніть увагу*, що історія європейської культури XIX ст. формувалася під могутнім впливом ідей Просвітництва та Французької революції. Розвиток філософської думки протягом XIX ст. був спрямований на відкриття нових можливостей людини, переосмислення її місця й ролі у багатомірному і складному світі, що дало нові імпульси для розвитку мистецько-художнього процесу.

Французькі просвітителі високо оцінювали моральне значення мистецтва, акцентуючи увагу на його високій виховній місії. Проте згодом був переоцінений вплив культури на розвиток суспільства. Якщо раніше цей вплив розглядався як благо, то зростання соціальної нерівності в суспільстві, моральна і фізична деградація людини переросли в глобальну філософську проблему, що стала домінантною в наступних культурологічних дослідженнях.

Філософією Просвітництва сутність культури пов'язувалася з досягненням особистої свободи людини в межах соціальної системи. Природа створила людину такою, що тільки через діяльність вона формує і себе і навколишній світ, підкреслював *I. Кант* (1724-1804). Культура в його розумінні - це здатність людини контролювати свою біологічну сутність, вміння поставити моральний обов'язок вище від власних інтересів.

Подальший розвиток дослідження проблем культури пов'язують з ім'ям *I. Гердера* (1744-1803). Одним з перших він проголосив, що немає культурних і некультурних народів, заперечував поділ людства на раси. Філософ підкреслював, що фізичні й духовні якості людей формуються під впливом природного і соціального середовища, існує лише певна різниця у рівні їхнього розвитку. Культурно-філософська концепція *I. Гердера* мала великий вплив на подальше гуманістичне розуміння культури, особливо щодо проблеми історичної спадковості в розвитку культури людства.

Важливим для розвитку світоглядних засад європейської культури став висновок *Г. Гегеля* (1770-1831) про те, що суть культури полягає у звільненні людини від суб'єктивного свавілля і в піднесенні її до рівня суспільної істоти. Велике значення для розвитку світоглядних засад культури XIX ст. набула антропологічна концепція *Л. Фейєрбаха* (1804-1872), в якій обстоювалася необхідність поєднання інтересів кожної людини і суспільства. Щасливою людина може бути тільки при існуванні відповідних умов. *Л. Фейєрбах* наголошував, що умови життя мають бути людськими. Саме в необхідності надати людині можливості для задоволення найважливіших потреб наголошував представник класичного утопічного соціалізму *А.-К. Сен-Симон* (1760-1825).

Бурхливий розвиток капіталізму, до того часу змальований ідеальним, продемонстрував глибокі суперечності між багатством і бідністю, між громадським потягом і егоїзмом правлячих кіл. Важливо, що представники класичного утопічного соціалізму, насамперед *Ш. Фур'є* (1772-1837), передбачали розквіт культури, науки, освіти як життєво важливих складових майбутнього суспільства - гармонійного, радісного і морально чистого.

Проте реальне суспільне життя було далеке від цього ідеалу. Революційні перетворення збудили національні почуття європейських народів. Відгуком на ці суспільні явища був розвиток філософських підвалин романтизму в Німеччині на зламі XVIII і XIX ст. членами "ієнського гуртка" (м. Ієн поблизу Веймара) братами *А.-В. і Ф. Шлегелями*. Вони пропагували розкуте, нічим і ніким не обмежене мистецтво. Згодом представники романтичного напрямку обстоювали концепцію вічної боротьби зі злом, тому що саме ця боротьба не дає злу панувати у світі. Романтики до аналізу дійсності підходили з позицій вічних суспільних ідеалів, сконцентрувавшись на внутрішньому світі людини.

Друга половина XIX ст. пройшла під могутнім впливом досягнень у галузі науки і техніки. Новітня революція в природознавстві розпочалася з фізики, а період 1895-1916 рр. здобув назву її "героїчної стадії". Результати досліджень І. Полюя, К. Рентгена, подружжя Кюрі, Н. Бора, Е. Резерфорда, М. Планка, А. Ейнштейна мали величезний вплив на суспільну свідомість передусім особливою складністю, незбагненністю висновків. Важливе місце в житті почало належати хімії, особливо завдяки практичному застосуванню її винаходів, насамперед у Німеччині (вибілювачі, барвники, штучні фарби).

У 60-х рр. XIX ст. було прокладено трансатлантичний кабель, постійно вдосконалювалися телеграфні лінії, апаратура і комунікації. На кінець XIX ст. всі європейські держави були зв'язані між собою телеграфом. Розширення і прискорення потоку інформації стало важливим чинником культурного прогресу. Технічний переворот другої половини XIX ст. вплинув на матеріальне середовище, в якому жили люди, і на спосіб їхнього життя. З появою електрики змінився характер освітлення вулиць, приміщень, з'явилися трамвай, метро (Лондон, 1861), приміський електротранспорт, автомобілі. Усе це забезпечувало мобільність населення, сприяло активному спілкуванню людей з різних регіонів.

Результатом розвитку досліджень у галузі науки і техніки стала поява *фотомистецтва* (створення хіміко-технічними засобами зорового образу, який фіксує момент реальної дійсності), а згодом і *кіно-фотомистецтва* (винайшли в 1895 р. брати Люм'єри). З появою репродуктивних форм мистецькі твори почали поширюватися швидше.

Під впливом науково-технічних досягнень панівний до цього часу релігійно-естетичний досвід все більше розглядався як другорядний. Усе це зруйнувало традиційну механістичну картину світу, водночас породило впевненість у домінуванні науки над мистецтвом. Проблема впливу науки на культуру і суспільство в цілому була провідною в розвитку філософської думки XIX ст. Засновники прагматизму *Ч. Пірс* (1839-1914) та *У. Джеймс* (1842-1910) вважали, що будь-який висновок, який претендує на істину, має мати практичні наслідки. В "Основах психології" (1890) У. Джеймс зазначав, що прагматизм не визнає нічого, що практично не стосується людського життя.

Соціальні конфлікти, суперечливі наслідки технічного прогресу, злиденне становище робітників сприяли розвитку і певній популярності марксистської філософії. *К. Маркс* (1818-1883) і *Ф. Енгельс* (1820-1895) розглядали проблему експлуатації не як особисте питання, а як соціальне значуще. Перевага пролетаріату, з погляду марксизму, полягала в тому, що він є „годувальником” суспільства, творцем матеріальних благ. Це зменшувало значення інтелектуальних цінностей, проголошувало як норму відсутність патріотизму і моральних переваг у представників цього класу.

Наприкінці XIX ст. відбулися суттєві зрушення в багатьох сферах суспільного життя. Криза духовних засад сприяла появі нового світогляду, який базувався на індивідуалізмі, аристократичному презирстві до всього буденного, вимагав витончених форм. Філософією опановує розчарування в ідеї прогресу як прогресі розуму. Намагання людини зрозуміти суть своєї біологічної природи привело до втрати її попереднього світоглядного статусу як "вінця природи", натомість з'являється розуміння людини як "комбінації фізико-хімічних сполучень".

Здобутки технічного прогресу неправомірно розглядалися як прогрес усєї культури, що призвело до переоцінки економічного фактора в житті суспільства. Як зазначав *М. Вебер* (1864-1920), активність і підприємливість, індивідуалізм і лібералізм, раціоналізм і практицизм стали характерними рисами західної буржуазної культури. Не інтелектуалізація, а граничне спрощення "економічної людини", що стала фанатом своєї справи, відмова від колективних цінностей і гуманізму були характерними ознаками провідного буржуазного стану.

Поряд з цим у філософії все більше актуалізується проблема людського існування. Апокаліпсичним відчуттям історії відзначався російський символізм. Філософ *В. Соловйов*

(1853-1910) - теоретик ортодоксального натхнення, вбачав у величі Росії батьківщину спасіння людства, третій Рим. Одним з головних завдань російські філософи (М. Бердяєв, П. Флоренський) вважали створення нової релігійної свідомості на підставі синтезу християнської ідей та філософії.

На зламі століть істину все більше шукають у несвідомому - на цих підвалинах формується філософія життя в поглядах Ф. Ніцше: основа життя - це воля, інстинкт влади, а якщо його немає, то істота деградує; А. Бергсона: життя - це безперервне творче становлення; О. Шпенглера: про початок "закостеніння" творчих джерел культури, розповсюдження культури "вшир" і появу масової культури. Поступово набуває популярності психоаналіз З. Фрейда про творчо-спонукальну роль несвідомого і сексуального почуття, що згодом набуло поширення в практиці психоаналітичного дешифрування художніх образів.

Надзвичайно швидкі темпи соціальної поляризації суспільства, розвиток технічної основи культури багатьма культурологами розглядалися як фатальне явище для культури. Але головною тенденцією в розвитку культури тих часів була потреба у формуванні нових духовних орієнтирів, своєрідного бачення краси світу, ствердження естетично розвиненої особистості.

Зверніть увагу, що особливістю розвитку культури XIX ст. є розмаїтість художніх стилів і напрямків (рис. 2).

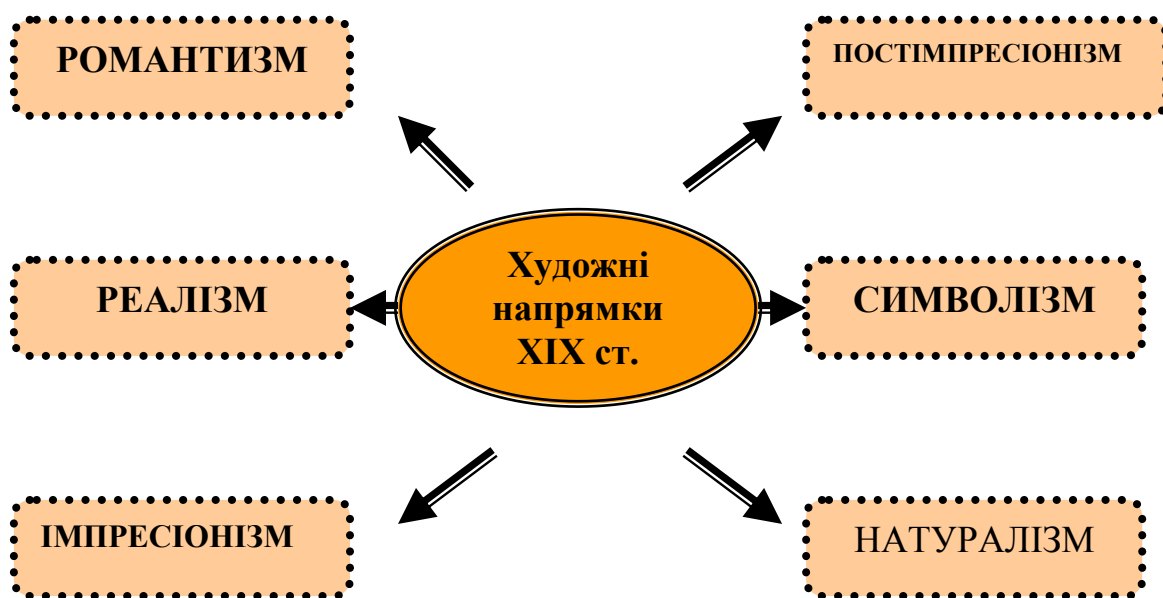

Рис. 2. Художні напрямки у XIX ст.

Тема 10. Культура Новітнього часу. Естетичний аналіз мистецтва XX ст.

➤ Самостійна робота студентів є важливим чинником, який формує вміння навчатися та сприяє активізації засвоєних знань студентами і їх реалізації. Для самостійної роботи кожен студент заводять окремий зошит, в якому виконує всі передбачені самостійні роботи. Тематику самостійних робіт студенти опрацьовують і фіксують у вигляді конспекту, який у встановлені строки подається викладачеві. Кожну самостійну роботу викладач диференційовано оцінює.

➤ **Питання для самостійного вивчення:**

- ✓ Тоталітаризм і культура.
- ✓ Українській мистецькій авангард.
- ✓ Футуризм як напрям авангарду.
- ✓ Кубізм – нова ера в живописі.
- ✓ Мистецтво абсурду.

При вивченні теми **зверніть увагу**, що не було в історії століття, яке спіткало б стільки глобальних потрясінь, стільки радикальних політичних змін. 20 ст. – *це дві світові війни, жовтнева революція 1917 р., крах колоніальних, виникнення і розвал тоталітарних режимів, поділ світу на два ворогуючих табори, самовбивче озброєння, екологічна катастрофа і лише в кінці століття – виникнення паростків надії, що ґрунтуються на філософській революції, першою ластівкою якої стало нове політичне мислення.*

Протягом майже всього ХХ ст. культура зазнавала найвідчутніших втрат і деформацій внаслідок панування тоталітарних режимів. Тоталітаризм, особливо в першій половині століття, був притаманний не лише окремим країнам і культурам - він став складовою людської психології та свідомості. У найдовершеніших формах тоталітаризм існував у гітлерівській Німеччині в 30-40-ті роки та в сталінському Радянському Союзі.

Важливою є проблема сутності, генези та коренів **тоталітаризму** (від лат. - суцільний, всеохоплюючий). Цей термін був введений у політичний та науковий обіг ідеологами італійського фашизму в 20-ті роки і відповідав їх прагненням створити сильну, централізовану, авторитарну державу на відміну від "загниваючих західних демократій" та "безвідповідальної практики більшовизму". У другій половині ХХ ст. представники західної політології розробили концепцію тоталітаризму як інструмент для критики фашистських та комуністичних режимів. *Згідно з цією концепцією, тоталітарним є тип суспільства, в якому існує жорсткий контроль влади над усіма сферами життя суспільства, а також кожної особистості, панує одна ідеологія, політика, мораль, культура.* Це суспільство нетерпиме до інакодумства, однобічне і примітивне в культурному відношенні. Отже, тоталітаризм є антиподом демократії.

Історія людства знала чимало культур, що мали схожі з тоталітаризмом риси. Проте жодна з них (Шумеро-Вавилон, Єгипет, Римська імперія, Візантія, Європа періоду контрреформації та абсолютизму) не була повністю тоталітарною, оскільки складалась із замкнутих культурних прошарків, або соціумів, - селянства, ремісників, буржуазії, дворянства, аристократії. *Парадокс полягає в тому, що саме демократія ХІХ ст. сприяла небаченому тоталітаризмові ХХ ст. Надавши однакових прав громадянам, розбивши станові перегородки, вивільнивши гігантську енергію мас, вона породила ілюзії на швидке оновлення суспільства на засадах соціальної справедливості і культурної рівності.*

Вивчаючи питання „Модернізм – культурний феномен ХХ ст.“, **акцентуйте увагу**, що термін модернізм (від франц. - сучасний) більшість дослідників використовує для позначення як періоду культури, так і сукупності новітніх течій у культурі, що існували з кінця ХІХ ст. принаймні до 50-60років ХХ ст. (хронологічно його розміщують між імпресіонізмом та постмодерном). Уже на початку ХХ ст. модернізм почав відтісняти на периферію такі художні течії і стилі, як символізм, модерн, неокласику, і став провідною течією в художній культурі ряду Європейських країн - Франції, Італії, Німеччині, Росії). Справжнім розквітом модернізму стали 20-30-ті роки, коли він поширився за межі Європи, насамперед у США. Форми і прийоми модернізму досьогодні характерні для творчості багатьох митців.

Акцентуйте увагу, що філософія модернізму базується на ідеях про неможливість пізнання і відтворення сучасного світу засобами класичної культури. Відкидаючи реалізм, демократизм, гуманізм, модернізм вдавався до новітніх філософських вчень про ірраціоналістичний волюнтаризм Ф. Ніцше (1844-1900), інтуїтивізм А. Бергсона (1859-1941), психоаналіз З. Фрейда (1856-1939), екзистенціалізм Ж.-П.Сартра (1905-1980) та А. Камю (1913-1960).

Необхідно запам'ятати, що найсуттєвішими положеннями філософії модернізму

є:

- визнання глухого кута, в якому опинилося людство внаслідок бурхливого розвитку цивілізації;
- криза та переоцінка традиційних цінностей і поглядів на світ;
- складнощі та суперечливість взаємин людини і навколишнього світу (світ або непізнаний, або пізнається лише інтуїтивно, несвідомо);
- визнання самотності людини, її відчуженості від світу,
- замкненість в колі своїх фантазій,
- глобалізація та інтернаціоналізація культурних процесів, що призводить до втрати національних традицій;
- техноцентризм, техноморфізм (одухотворення техніки) та їх перевага над антропоцентризмом.

Найяскравіше відобразився модернізм в образотворчому мистецтві. Біля його витоків стоїть геніальний голландський художник Вінсент ван Гог (1853-1890). Творчість ван Гога, його трагічна постать ніби віддзеркалюють саму суть модернізму. Вони справили величезний вплив на всю культуру ХХ ст. Майстер кольору, людина, яка невтомно і фанатично працювала для мистецтва, був чужий своїм сучасникам. Буржуазна публіка, вихована на академізмі та салонному мистецтві, ігнорувала картини генія. Відомі мистецтвознавці свідчили про порушення в них усіх канонів класики, що виявлялося в надмірному, на їх думку, трагізмі образів, незвично яскравих фарбах, відході від перспективи. Із понад 800 картин, написаних майстром, за життя йому вдалось продати лише одну, та й то за мізерну суму. У стані душевного зламу майстер кінчив життя самогубством, незадовго до якого написав одну з найтрагічніших своїх картин "Автопортрет з відрізаною мочкою вуха". Люди ХХ ст., вдивляючись у картини ван Гога, ніби знаходять у них відповіді на складні запитання свого часу. На світових аукціонах тільки в 1995 р., за підрахунками нью-йоркського журналу "Арт-нет", кілька картин великого голландця були продані за 45 млн. доларів.

Послідовниками ван Гога виступили художники такого модерністського напрямку, як **експресіонізм** (від франц. expression – виразність). Першим об'єднанням експресіоністів стала група "Міст", що виникла в Дрездені у 1905 р. і проіснувала до 1913р. До неї входили Е. Кірхнер, Е. Хеккель, М. Пехштейн, Е. Нольде та ін. У центрі художнього світу експресіоністів, як образно відзначив один із дослідників, "серце людини роздерте байдужістю і бездушністю світу, контрастами матеріального і духовного".

Запам'ятайте, що прикметними рисами почерку експресіоністів є:

- загострена емоційність, гротеск, трагізм;
- найсуттєвіші риси об'єкта викривляються,
- фігури деформуються,
- обличчя ніби навмисно спотворюються,
- фарби різко контрастують;
- зелені і жовті кольорові комбінації з переважанням червоного.

Відкидаючи принципи класичної гармонії, експресіоністи розробляли свою естетику, спираючись на примітивні образи і форми первісного мистецтва, культури нецивілізованих народів Африки і Океанії, нерідко вдавались до творчості дітей. Величезною силою експресії проникнута картина норвезького художника Едварда Мунка (1863-1944) "Крик". Одинока людська істота - не жінка, не чоловік, не дитина — стоїть посеред мосту, з душі її виривається беззвучний крик відчаю і страждання.

Яскравою течією модернізму початку ХХ ст. був фовізм (від франц. - дикий). Вони абсолютизували колорит своїх картин, писали надзвичайно яскравими фарбами, а для підсилення виразності кольору відмовлялися від перспективи, простору, відходили вбік живописної абстракції. Анрі Матісс, зокрема, одним з перших почав

досліджувати вплив інтенсивного кольору і світла на психіку людини. На думку митця, поезії інтенсивності і динамізму якнайкраще відповідав чистий колір, різкі контрасти і швидке виконання картин фовістів.

Біля витоків художньої течії кубізму стояли Пабло Пікассо та його друг Дж. Брак. Програмним полотном кубізму стала картина "Авіньонські дівчата", що викликала гучний скандал. Деформація зображених на ній оголених фігур була надзвичайно шокуючою. П. Пікассо ніби розбирав на сотні шматочків, площин і кубиків обличчя і тіло, а потім знову збирав їх, змінюючи кути і нахили.

Це картина, яка настільки заперечувала всі попередні естетичні принципи, що її не зрозуміло навіть мистецьке оточення автора. У Г. Аполлінера, коли він побачив її вперше, обличчя було перекошене. Критик Фенеон порадив Пікассо переключитися на карикатури. С. Щукін, побачивши цю картину, зі сльозами промовив: "Яка втрата для французького мистецтва!". А Ж. Брак, якого також, як і П. Пікассо, вважають фундатором кубізму, обурено вигукнув, що Пікассо намагається нагодувати його паклею і гасом. А вже через рік Брак, перебігаючи дорогу Пікассо, першим виставив перед публікою картину вищою мірою кубістичну, через що в сім'ї кубістів виникли було чвари, а потім і деяка плутанина в історії. Назву картини придумав згодом Андре Сальмон (сам Пікассо звичайно не давав назви своїм картинам спираючись на жарт Пікассо про те, що він пише дім розпусти, який міститься на Авіньонській вулиці в Барселоні. Збереглися 19 ескізів до "Авіньонських дівчат").

Невтомний експериментатор, людина, якій як нікому було властиве відчуття нового, П. Пікассо до останніх років життя торував нові шляхи в мистецтві. Він змінював стилі і манери, крім живопису займався скульптурою, графікою, гобеленом, плакатом, вивчав японське і африканське мистецтво. Багато робіт майстра є відвертим глузуванням над глядачем, їх техніка подекуди груба і неестетична, однак головне для нього - художня метафора, що розкриває суть предмета - до кісток, до скелета. Зрозуміти П. Пікассо не просто, багато хто з відомих людей відкидали його творчість, інші захоплювалися нею. У картинах митця трагізм поєднувався з іронією, хаос - із гармонією, щирість - із удаваністю, святе ставлення до мистецтва - з відвертим нігілізмом. Але з позицій історичної відстані про його творчість можна сказати коротко: Пікассо - це ХХ ст.

Події Першої світової війни і повоєнного часу сприяли формуванню такої літературної і художньої течії модернізму, **як дадаїзм**, що виникла одночасно у Швейцарії, Франції та США і проіснувала з 1915 р. по 1923 р. На думку теоретика цього руху румунського письменника Трістана Тцару, поняття "дадаїст" означає абсурдність. Дадаїзм, що виріс із загального невдоволення буржуазним суспільством, насміхався над буржуазністю, намагався зруйнувати її основи та повністю вивільнити особистість. Ця течія відображала розгубленість інтелігенції часів війни, кризу її художнього мислення. Дадаїзм проголошував антиестетизм та ірраціоналізм, спонтанність та стихійність творчості. "Щоб написати поему в стилі дада, - проголошував у своєму "Маніфесті" Т. Тцара, - візьміть газету, ножиці, виріжте статтю, потім кожне слово і складіть усе це в мішок, потрусіть, виймайте одне за одним вирізані слова... Поема буде схожа на Вас, і ви станете незвичайно оригінальним письменником, котрого не розуміють вульгарні люди".

Сюрреалізм (від франц. - надреалізм), що виник у Франції та США у 20х роках, був розвитком ідей дадаїстів.

Великий вплив на сюрреалістів справили філософія інтуїтивізму А. Бергсона та теорія психоаналізу З. Фрейда. Творчість прибічників цієї течії модернізму проникнута вірою в реальність довільних асоціацій (сновидінь, жахів, хворобливих галюцинацій, гіпнозу). Як і дадаїсти, вони вдавалися до скандалу, епатажу, протестували проти сучасної цивілізації, політичних інститутів, держави. У 1925 р. сюрреалісти вимагали від уряду Франції випустити всіх божевільних з лікарень як "вільних від розуму", в різних маніфестах вихваляли то анархію, то комунізм, то фашизм, а згодом не менш палко засуджували їх.

У 1930-х роках, коли сюрреалізм майже вичерпав свої можливості починається сходження на вершину слави іспанця Сальвадора Далі (1904-1989). Важко знайти людину, яка б не чула про Далі. Такі його картини, як "Передчуття громадянської війни" (1936), "Палаюча жирафа" (1935), "Спокуса св. Антонія" (1946) та інші давно стали хрестоматійними. Скульптури, створені майстром, прикрашають центри Парижа, Відня, Нью-Йорка, Барселони. "Сюрреалізм - це я", - гордо заявляв художник, визначаючи свій метод як інтуїтивне втілення асоціацій марення. Сюжети картин С. Далі важко та й і не потрібно переказувати, їх треба дивитись і перевіряти на них свій смак. Можна лише сказати: якщо ван Гог - це біль і совість ХХ ст., то С. Далі - його хвороба.

Абстракціонізм як провідна художня течія модернізму остаточно утвердився в західній культурі лише в 40-50-х роках Він і нині залишається напрямом художньої творчості багатьох відомих майстрів. Отже, абстракціонізм - це безпредметне мистецтво, що не містить у собі жодного нагадування про дійсність. Розвиток абстрактного мистецтва був відображенням тенденції відчуження митця ХХ ст. від дійсності, неприйняття її реалій. Серед фундаторів абстракціонізму називають імена Василя Кандинського (1866-1944), Казимира Малевича (1878-1935) та нідерландця Я. Мондріана (1872-1944).

Казимир Малевич був справжнім революціонером у мистецтві. У поширенні абстракції він вбачав насамперед необхідність рішучого розриву зі старим світом, утвердження нового справедливого суспільства. У 1915 р. на виставці у Петрограді художник вперше продемонстрував серію полотен, що являли собою комбінації найпростіших геометричних фігур, у тому числі знаменитий "Чорний квадрат на білому тлі". Світ, позбавлений об'ємів, відтінків, облич, виникає в картинах Малевича, для якого головне – пошук досконалої форми, звільненої від побутовості. Принципово змінюється не тільки предмет, але й простір, у якому він існує. Не випадково чорний квадрат намальований на білому тлі. Білий колір є умовною, метафоричною позначкою безкрайнього космічного простору, він не зупиняє наше око, несучи в собі ідею безмежного.

В історії модернізму ХХ ст. значне місце належить такому явищу, як авангард (від франц. - передовий загін). До авангарду можна віднести художні течії модернізму, що декларують найрішучіший розрив із цінностями попередньої культури, активно і навіть агресивно пропагують свої погляди, вдаються до епатажу, акцій протесту, поєднують мистецьку діяльність із необхідністю соціального переустрою тощо.